

یادداشتی بر کتاب‌شناسی دوره صفویه^۱

لیلا عزیزیان^۲

نرگس عزیزیان^۳

چکیده

یکی از دوره‌های مهم تاریخ ایران، عصر صفویه می‌باشد که از زوایای مختلف مورد نقد و تحلیل پژوهشگران قرار گرفته است. مسئله‌ای که پژوهشگران تاریخ در تمام دوره‌ها با آن مواجه می‌باشند، منبع‌شناسی آن دوره است. زمانی که پژوهشگر بر منابع دورره تحت مطالعه اشراف داشته باشد و سرچشمه منابع و داده‌های تاریخی را به دقت مورد بررسی قرار دهد می‌تواند با نقد تاریخی سره را از ناسره باز شناسد و رویدادها را آنچنان که هست بنگارد. این مقاله تلاشی در راستای ارائه تصویری کامل از منابع تحقیقاتی دوره صفویه، از زبان‌های فارسی، انگلیسی، فرانسوی، ایتالیایی، پرتغالی، اسپانیایی، ترکی و هلندی می‌باشد، که از منابع عمومی، نقشه‌ها و اطلس‌ها، شجره‌نامه‌ها، فرامین، منابع مربوط به ظهور صفویه، قزلباش‌ها، شاه اسماعیل، شاه طهماسب، شاه عباس اول، سقوط صفویه، تواریخ محلی، پژوهش‌های سیاحان اروپایی، تواریخ مذهبی، کتاب‌های راهنمای اداری، تاریخ اجتماعی، زنان در ایران صفویه، موقعیت‌های اجتماعی اقلیت‌های مذهبی، آرامنه، سیاست خارجی صفویه، عثمانی، گرجستان، آسیای مرکزی، شبه قاره هند، اروپا، اسپانیا و پرتغال، پاپ و صفویان، لهستان، سوئد، روسیه، براندربورگ پروس، هلند، ایتالیا، فرانسه، فعالیت‌های تبلیغاتی، اقتصاد و تجارت، تاریخ نظامی، کتب هنری تا معماری گسترده شده است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ، منبع‌شناسی، صفویه، روابط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، مذهبی.

---

^۱ - این مقاله ترجمه‌ای است از:

Matthee, Rudi (Rudolph), "Safavid dynasty, annotated bibliography", *Encyclopædia*, 28 July 2008.

^۲ کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد سروستان.

^۳ سطح ۳ حوزه، تفسیر علوم قرآنی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد سروستان.

یادداشتی بر کتاب شناسی سلسله صفوی^۱

این کتاب‌شناسی شامل پژوهش‌ها و منابع عمده پیرامون دوره صفویه می‌باشد اما تمرکز بر آثاری است که از زمان چاپ تاریخ کمبریج ایران ۶، تاکنون منتشر شده‌اند، که مشتمل بر کتاب-شناسی از حدود ۱۹۸۰م به بعد می‌باشد.

بررسی‌های اجمالی عمومی راجر سیوری، *ایران عصر صفویان*، کمبریج، انگلستان، ۱۹۸۰، تا این اواخر تنها بررسی مفصل از تمام دوره صفویه به زبان غربی بود، که اکنون اندرو جی. نیومن، *ایران صفوی: تجدید حیات امپراطوری ایران*، لندن و نیویورک، ۲۰۰۶ به آن پیوسته است. قسمت‌های عمده اچ. آر. رومر، *ایران در راه عصر جدید: اوضاع ایران بین ۱۷۵۰-۱۳۵۰*، استوت گارت، ۱۹۸۹، و د. مرگان، *ایران قرون میانه*، لندن، ۱۹۸۸، نیز به صفویان اختصاص دارند. همچنین یک بحث کامل از این دوره را می‌توان در *تاریخ ایران کمبریج* جلد ۶ یافت. در ایران، صفویان در پژوهش احمد تاج‌بخش، *تاریخ صفویه*، تهران، ۱۹۹۴؛ و رسول جعفریان، *صفویه از ظهور تا زوال ۱۱۳۵-۹۰۵*، تهران، ۱۹۹۹ مورد بررسی جامع قرار گرفته‌اند. م. کریم یوسف جمالی، *تاریخ تحولات ایران عصر صفوی. از شیخ صفی تا شاه اسماعیل اول*، اصفهان، ۲۰۰۶، که صفویان را تا حکومت شاه عباس اول مورد بحث و بررسی نموده است.

مجموعه‌های به تازگی چاپ شده درباره ایران صفوی که شامل مجموعه مقالات آر. سیوری است که به عنوان *پژوهشهایی در باب تاریخ ایران صفوی*، لندن، ۱۹۸۷؛ چاپ شده است. جی. کلمارد، *مطالعات در باب صفویان*، پاریس و تهران، ۱۹۹۳؛ سی. ملوین، *ایران صفوی*:

^۱رودی متی، استاد برجسته تاریخ دانشگاه دلاور که دوره تاریخی خاورمیانه را درس می‌دهد و از لحاظ پژوهشی بر اوایل ایران معاصر و خلیج فارس متمرکز است. کتاب‌های او عبارتند از: *سیاست تجارت در ایران صفوی: ابریشم برای نقره ۱۶۰۰-۱۷۳۰*، انتشارات دانشگاه کمبریج، ۱۹۹۹؛ ایران در بحران، سقوط صفوی و اصفهان. تاریخچه پولی ایران از صفویان تا قاجارها و... مقالات او بیشتر در دوره صفویه و قاجار است وی دوبار جایزه بهترین کتاب خارجی را از وزارت فرهنگ و ارشاد ایران گرفته است.

تاریخ و سیاست‌های یک جامعه اسلامی، لندن، ۱۹۹۶؛ ای. نیومن، جامعه و فرهنگ خاورمیانه در اوایل دوره معاصر: پژوهش‌هایی درباره ایران در دوره صفویه، لیدن، ۲۰۰۳؛ ام. مزای، ایران صفوی و همسایگان، شهر سالت‌لیک، اوتا، ۲۰۰۳؛ و مقصود علی صادقی، ایران زمین در گسترده تاریخ صفویه، تبریز، ۲۰۰۴، ر. جعفریان، کاوش‌های تازه درباره روزگار صفوی، تهران، ۲۰۰۵، همچنین در مورد مسائل خاص درباره ایران، صفویه در مطالعات ایرانی ۲-۷/۱، «مطالعاتی درباره اصفهان» ۱۹۷۴؛ و ۳۱/۲، «تاریخ‌نگاری و بازنمایی ایران عصر صفویه و افشاریه»، ۱۹۸۸، و در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، دسامبر ۲۰۰۰، صفحات ۳۸-۳۷. دیگر مجموعه اسناد به تازگی منتشر شده عبارتند از: محمدبن حسن شاملو، جنگ مرتضی قلی شاملو در سال ۱۰۶۹ق، ایرج افشار، تهران ۲۰۰۳؛ و «تاریخچه صفویان (از نسخه کتابخانه اصغر مهدوی)»، در ایرج افشار، دفتر تاریخ، دفتر دوم، تهران، ۲۰۰۵، صفحات ۱۴۸-۵.

نقشه‌کشی: نقشه‌کشی سراسر تاریخ خلیج فارس، از جمله دوره صفویه، به تازگی در ام. آر. سحاب و دیگران، خلیج فارس: اطلس نقشه‌های تاریخی و قدیمی (۳۰۰۰م - ۲۰۰۰م)، ۲ جلد، تهران: ۲۰۰۵؛ و دی کوتو، جی. ال. باکوئه - گرامنت و م. طالقانی؛ و ز. بیدرمن، تطبیق‌دهنده، اطلس‌های تاریخی خلیج فارس (قرون شانزدهم تا هیجدهم) اطلس تاریخی خلیج فارس (قرن شانزدهم - قرن هیجدهم)، تورنتو: ۲۰۰۶.

شجره‌نامه‌ها: در مورد شجره‌نامه‌های عصر صفویه بنگرید، به شیخ حسین پیرزاده زاهدی، سلسله‌النسب صفوی، ک. ر. ایرانشهر، برلین، ۲۵-۱۹۲۴. روابط بین سلسله صفویان و مرعشیان مازندران توسط م. ای. حائری، «خاندان مرعشی و سلاطین صفوی»، توسط م. مرعشی - نجفی، گنجینه شهاب، ۳ جلد، ۲، ۲۰۰۱، صفحات ۹۶-۱۱۰؛ اطلاعات مفصلی نیز درباره همان خاندان و خاندان کیاسادات گیلان قبل از صفویان توسط وای. گوتو، «صعود خاندان سید در دریای خزر: جریان‌های اسلامی مردمی در ایران قرن ۱۴/۸ و ۱۵/۹»، «مجله مطالعات شرق وین» ۸۹، ۱۹۹۹، صفحات. ۴۵-۸۴.

فرامین: مجموعه بزرگی از فرامین (رجوع کنید به) نامه‌ها و دیگر اسناد رسمی عبدالحسین نوائی که در کتاب شاه اسماعیل صفوی گنجانده شده است. مجموعه اسناد و مکاتبات تاریخی همراه با یادداشت‌های تفصیلی، تهران: ۱۹۸۹؛ همان، شاه طهماسب صفوی: مجموعه اسناد و مکاتبات تاریخی همراه با یادداشت‌های تفصیلی، تهران: ۱۹۸۹؛ همان، اسناد و مکاتبات سیاسی ایران از سال ۱۰۳۸ تا ۱۱۰۵ قمری همراه با یادداشت‌های تفصیلی، تهران: ۱۹۸۴؛ و د.تبتیان، اسناد و نامه‌های تاریخی و اجتماعی دوره صفویه، تهران: ۱۹۶۴. در مورد فرامین، از قبیل رونوشت‌ها، استنساخ‌ها، و ترجمه‌ها، و نیز نامه‌ها، همچنین مراجعه کنید به اچ. باس، تحقیقات درباب مالکیت اسلامی به روایت اسناد و مدارک صفوی و ترکمن‌ها، قاهره: ۱۹۵۹؛ بی.جی.مارتین، «هفت سند صفویه از آذربایجان» توسط اس.ام.استرن. اسنادی از صدراعظم‌های اسلامی، آکسفورد: ۱۹۶۵، ص ۱۷۷-۲۲۵. ال.فکت، «معرفی شناسایی و کشف خطوط قدیمی به فارسی»، بوداپست: ۱۹۷۷، صفحات ۴۳۷-۳۴۹؛ بی.جی.فراگنر، «اردبیل میان سلطان و شاه، ده اسناد و مدارک شاه طهماسب دوم»، ترکیکا ۶، ۱۹۷۵، صفحات ۱۷۷-۲۲۵؛ همان، «فرامین و اسناد شاه اسماعیل: سنت و اصلاحات در حکومت پرسفون و امور سری»، مجله پژوهش‌های آذربایجان، ۱۹۹۱، ص ۳۵-۴۷؛ همان نویسنده، «مخزن اسناد و مدارک حاکمان به فارسی». اسناد منتشر شده اصلی (دوباره ۱۸۴۸) فرایبورگایم بریسگو، ۱۹۸۰، صفحات ۲۲۰-۵۱. بایک کتاب-شناسی خوب، که در میان چیزهای دیگر، به بسیاری فرامین منتشر شده توسط جی.قائم مقامی و فرامین چاپ شده در مجله بررسی‌های تاریخی اشاره می‌کند. آر.اس.چیم کزیت، کامل‌ترین اسناد چاپ شده حاکمان صفوی، برلین: ۱۹۸۲. در مورد فرامین و اسناد نگه‌داری شده صفویه در مجموعه ماتاناداران در ایروان، ارمنستان، به ای.دی. پاپازیان، مجموعه اسناد فارسی ماتاناداران، ۳جلد، ایروان: ۱۹۵۶-۶۸. مطالب مشابهی از مجموعه‌های گرجی توسط وی.پوتوریدزه، اسناد تاریخی فارسی در مجموعه اسناد گرجستان، ۴جلد، تفلیس: ۱۹۶۱-۷۷، و توسط ام.ای. تادوو. آی.کی.شمس، گردآوردگان، مجموعه فرامین فارسی تفلیس، ۲جلد، تفلیس:

۱۹۸۹، جمع‌آوری شده است. در مورد اسناد ایالات خزر، به م. زبیحی و م. ستوده، *از آستارا تا استرآباد*، ۷ و ۶، تهران: ۱۹۶۵؛ و اف. نوزاد، *نامه‌های خان احمدخان گیلانی نیمه دوم سده دهم هجری*، تهران: ۱۹۹۴ مراجعه کنید.

ظهور صفویان

ظهور سلسله موضوع بحث والتر. هیتس، *ظهور دولت ملی ایران در قرن چهاردهم و پانزدهم*، برلین و لپزیگ: ۱۹۳۶. ام. مزای، *ریشه‌های صفویان: شیعه‌گری، صوفی‌گری، و غلات، ویس بادن*، ۱۹۷۲، همان دوره را از یک دیدگاه عمدتاً مذهبی مورد بحث قرار می‌دهد. نگرش مشابهی توسط ام. ک. یوسف جمالی، *تشکیل دولت صفوی و تعمیم مذهب تشیع دوازده امامی به عنوان تنها مذهب رسمی*، تهران: ۱۹۹۳، اتخاذ شده است.

قزلباش‌ها

به عنوان یک منبع عمده درباره قزلباش، به آنون، *تاریخ قزلباش‌ها*، میرهاشم محدث، تهران: ۱۹۸۲ بنگرید. نقش قبایل قزلباش در ظهور صفویان موضوع بحث فاروق سومر، *تاریخ و توسعه دولت صفوی*، ترجمه از ترکی، تهران: ۱۹۹۲. قزلباش‌ها همچنین در: ایوان، *ملیکف «در باب قزلباش‌ها»*، ترکیکا: ۱۹۷۵، صفحات ۶۷-۴۹ مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ جی. جی. رید، «قرامانلو: رشد و تحول یک نخبه قبیله‌ای کم اهمیت در ایران قرن شانزدهم و هفدهم»، *مطالعات ایران*، ۱۹۸۰؛ صفحات ۲۰۹-۱۹۵؛ همان، «قبیله‌گرایی و جامعه در ایران اسلامی ۱۶۲۹-۱۵۰۰»، *ملیبو کالیفرنیا*: ۱۹۸۳؛ اچ. آر. رومر، «ترکمنهای قزلباش: بانیان و قربانیان تئوکراسی صفویه»، توسط ام. ام. مزای و وی. ب. مورین، *پژوهش‌های فکری در اسلام*، شهر سلت‌لیک، اتاه، ۱۹۹۰، صفحات ۲۷-۴۰؛ و در ای. اچ. مورتن، «چوبی طریق و تشریفات مذهبی قزلباش در ایران

صفویه»، توسط جی. کلمارد، در باب صفویان، صفحات ۲۲۵-۴۵. یک مطالعه کامل از شاهسون‌ها را می‌توان در آر. تپر، چادرنشینان مرزی: تاریخ شاهسون‌ها، کمبریج، انگلستان: ۱۹۹۷ یافت.

شاه اسماعیل

تاریخ سیاسی حکومت شاه اسماعیل در غلام سرور، تاریخ شاه اسماعیل صفوی، الگار، ۱۹۳۹؛ ر. صفوی، زندگانی شاه اسماعیل صفوی، تهران: ۱۹۶۲؛ و اخیراً توسط م. پارسادوست، شاه اسماعیل اول گنجانده شده است. پادشاهی با اثرهای دیرپای در ایران و ایرانی، تهران: ۱۹۹۶. ای. گلاس، صفویان اولیه بعد از قاضی احمد قمی، فرایبورگ ایم بریسگو: ۱۹۷۰؛ جی. اوبین، «تجدیدنظر در ظهور صفویان»، خاورمیانه و اقیانوس هند، ۱۹۸۸، صفحات ۱۳۰-۱، همچنین کتاب انقلاب شیعه و محافظه‌کاری آن. «صفویان، ۱۵۰۰-۱۵۱۴»، خاورمیانه و اقیانوس هند ۱۹۸۴، صفحات ۴۰-۱؛ جی. ال. باکیوگرمونت، عثمانی‌ها، صفویان و همسایگان آنها. تاریخچه روابط بین‌المللی در شرق اسلامی ۱۵۱۴ تا ۱۵۲۴، استانبول: ۱۹۸۷؛ ام. گرونک، «در مسیر معنوی به دور از سکولار. نکات مهم در اوایل صفویه»، ساکولوم ۴۲، مجله بررسی‌های تاریخی به معنای عصر تاریکی، ۱۹۹۱، ص ۸۳-۱۶۴؛ ای. اچ. مورتن، «سال‌های اولیه شاه اسماعیل در افضل‌التواریخ و جاهای دیگر»، در سی. ملویل، ایران عصر صفویه، صفحات ۲۷-۵۱، سیدامیر ارجمند، «ظهور شاه اسماعیل به عنوان یک انقلاب مهدوی»، پژوهش‌هایی در جوامع ایرانی، ۲۰۰۵، ص ۶۵-۴۴. سرنوشت شاه اسماعیل در اروپا موضوع پی. برومت، «اسطوره شاه اسماعیل صفوی: لفاظی‌های سیاسی و سلطنت الهی»، توسط جی. وی. تلان، «ادراکات قرون میانه مسیحی از اسلام»: کتاب مقالات، نیویورک و لندن: ۱۹۹۶، صفحات ۳۳۱-۵۹؛ و جی. پنت، پیرامون لئورنادو دی وینسی. «انتظار از صوفی محبوب ایران در ونیز و فلورانس در قرن شانزدهم به بعد، مروری بر ادبیات»، ۸۱- ۱۹۷۷، ص. ۱۹-۵. در مورد جنگ چالدران، به اچ. حجازی‌فر، شاه اسماعیل و جنگ چالدران، تهران: ۱۹۹۵ مراجعه کنید.

شاه طهماسب اول

حکومت او توسط پی.هورن، «خاطرات شاه طهماسب ایرانی»، مجله انجمن خاورمیانه آلمان ۱۸۹۰، صص ۶۴۹-۵۶۳، و ۱۸۹۱، ص. ۹۱-۲۴۵ و م.پارسادوست، شاه طهماسب اول، تهران، ۱۹۹۸؛ ام.بی. دیکسن، «شاه طهماسب و ازبک‌ها (جنگ تن‌به‌تن بر سر خراسان با عبیدالله خان، ۱۵۲۴/۹۴۰-۱۵۴۰، رساله دکتری، دانشگاه پرینستون: ۱۹۵۸؛ و درسی.میشل، شمشیر و قلم: دیپلماسی در ایران اوایل صفویه، (۱۵۵۵-۱۵۰۱)، رساله دکتری، دانشگاه تورنتو: ۲۰۰۲. حکومت کوتاه شاه اسماعیل دوم توسط والتر هیتس، «شاه اسماعیل دوم»، مورد بحث قرار گرفته است. «کمک به تاریخ صفویان»، در سمینارهایی به زبان‌های شرقی ۳۶، قسمت دوم، برلین: ۱۹۳۳، صفحات ۱۰۰-۱۹؛ و جانشین او محمدخدابنده، توسط ام.پارسادوست، شاه اسماعیل دوم و شاه محمد، تهران: ۲۰۰۲. اچ. آر.رومر، *افول ایران پس از مرگی رحمانه شاه اسماعیل، ۱۵۱۱-۱۵۱۷*، ورزبرگ: ۱۹۳۹. که دوره بعد از مرگ شاه اسماعیل دوم را در بر می‌گیرد. حکومت شاه خدابنده موضوع سی.پی. میشل، «نابینای بی‌خرد: شاه محمد خدابنده و دارالانشاء صفویه»، پژوهش‌هایی در جوامع ایرانی ۳، ۲۰۰۵، ص. ۶۶-۹۸.

شاه عباس اول

در مورد حکومت این پادشاه مشهور، به ال‌ال بلان، شاه عباس اول صفوی، پسر تاریخ، پاریس: ۱۹۳۲؛ و نصرالله فلسفی، *زندگانی شاه عباس اول*، ج. ۵. در ۳ جلد، تهران: چهارمین ویرایش؛ همچنین شرح حالی از اچ.نهادندی، و ی.بماتی، *شاه عباس امپراطور ایران ۱۵۱۷-۱۶۲۹*، پاریس: ۱۹۹۸ بنگرید. در مورد جنبه‌هایی از سیاست‌های شاه عباس به سی.ملویل، *از قارص تا قندهار* مراجعه کنید: برنامه‌های سفر شاه عباس اول، در جی. کلمارد، مطالعاتی در باب صفویان، صفحات ۲۲۴-۱۹۵؛ همان، «شاه عباس و رفتن به زیارت مشهد»، همان؛ ایران عصر صفوی، صفحات ۲۲۹-۱۹۱؛ سی.پی.میشل، «شاه عباس، کمپانی هند شرقی انگلیس و توپ‌چیان فارس»،

برنامه سفر ۲۴، ۲۰۰۰، صفحات ۲۵- ۱۰۴. هلمت برون، میراث شاه عباس اول، ایران و پادشاهش ۱۶۹۴-۱۶۲۹، رساله دکتری، دانشگاه هامبورگ، ۱۹۶۷، که دوره بعد از حکومت شاه عباس اول را مورد بحث قرار می‌دهد. در مورد شاه عباس دوم، به پائول لفت، ایران در زمان شاه عباس دوم (۱۶۶۶-۱۶۴۲) بنگرید: رساله دکترا، دانشگاه گاتینگن، ۱۹۶۸ مراجعه کنید.

سقوط سلسله صفویه

لورنس لکهارت، سقوط سلسله صفویه و اشغال ایران توسط افغان‌ها، کمبریج، ۱۹۵۸، یک پژوهش ظاهراً کامل از دوره سقوط صفویان می‌باشد؛ یک تفسیر متفاوت براساس چند منبع جدید می‌تواند در اثر رودی متی دیده شود، ایران در بحران: زوال صفویه و سقوط اصفهان، لندن و نیویورک، در دست انتشار ۲۰۰۹. همچنین به جان فوران، «سقوط طولانی مدت سلسله صفویه» که فراتر از دیدگاه‌های رایج پیش می‌رود، مجله بین‌المللی انجمن شرق میانه ۱۹۹۲، ۲۴، صفحات ۳۰۴-۲۸۱. ویلیام فلور، ایران صفوی در اشغال افغان ۱۷۲۱-۱۷۲۹، پاریس: ۱۹۸۸، که بسیاری از منابع هلندی نوشته شده در زمان افول حکومت صفویه را جمع‌آوری کرده است. رسول جعفریان، علل برافتادن صفویان. مکافات نامه، تهران: ۱۹۹۳، منبع فارسی عمده جدیدی به منابع موجود می‌افزاید، همچنین محمد شفیق تهرانی، مرآت و اردات چنین است. تاریخ سقوط صفویان. پیامد آن و فرمانروایی ملک محمود سیستانی، منصور صفت‌گل، تهران، ۲۰۰۴، پژوهشی درباب آذربایجان در زمان افول صفویان صورت گرفته که از، ایوان عبدالرحمانوف، آذربایجان بین روسیه، ترکیه و ایران در نیمه اول قرن هیجدهم می‌باشد، باکو، ۱۹۶۴.

پژوهشی درباب تبریز در زمان حکومت عثمانی‌ها اضاف. زرین باف - شهر، تبریز در زمان حکومت عثمانی‌ها، رساله دکتری، دانشگاه شیکاگو، ۱۹۹۱ می‌باشد. منابع عمده مربوط به اواخر این دوره همچنین در گزارش‌های ارامنه دیده شده است: به ام.اف. بروست، مترجم، مجموعه مورخان ارمنستان، ۲، سنت پترزبورگ: ۱۸۷۶؛ زکریا آغولیس، مجلات زکریا آغولیس، مترجم

و جی.ای. بورنوتین، کاستامسا، کلیف : ۲۰۰۳؛ تاریخ ورداپت آراکل از تبریز، ترجمه و ویرایش جی.ای. بورنوتین، ج ۱ و ۲، کاستامسا: ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶. پی.دی سارکیس گیلانتز، تاریخچه پی.دی سارکیس گیلانتز درباره حمله افغان‌ها به ایران در ۱۷۲۲ می‌باشد، مترجم. سی. میناسیان، لیسبون: ۱۹۵۹. مطالب دست اولی از روسیه در این دوره در پی.پی. بوشو، فرستاده ارتمی ولینسکی به ایران، ۱۷۱۸-۱۷۱۵، مسکو، ۱۹۷۸؛ اف. بنونی، ایلیچی پیترا اول به شرق، فرستاده فلوریو بنونی به ایران و بخارا در ۱۷۲۵-۱۷۱۸، ال. ویس و دیگران، مسکو، ۱۹۸۶؛ سی. پی. سیدورکو، «مبارزه با بدعت قزلباش‌ها! شورش حاجی داوود (۱۷۱۸-۱۷۲۸)» در آر. متیکا و ام. اورسینوس، «قفقاز بین امپراطوری عثمانی و ایران، ۱۹۱۴-۱۵۵۵»، ویسبادن، ۲۰۰۰، صفحات ۴۶-۱۳۳؛ قطب‌الدین شیرازی شیرازی، رساله سیاسی در تحلیل علل سقوط دولت صفویه و راه حل بازگشت آن به قدرت، رسول جعفریان، قم، ۱۹۹۲. اطلاعات دیگری را می‌توان در جی. پری، «آخرین صفویان (۱۷۲۲-۷۳)»، ایران ۱۹۷۱، ۹، صفحات ۷۱-۵۹؛ رودی متی، «کور شده از قدرت: ظهور و افول فتح علی‌خان داغستانی، وزیر بزرگ شاه سلطان حسین (۱۱۲۷/۱۷۱۵-۱۱۳۳/۱۷۲۰)»، مطالعات ایران ۳۳، ۲۰۰۴، صفحات ۲۲۰-۱۷۹ یافت.

تاریخ‌های محلی از این دوره

تعداد اندکی از چنین تاریخ‌هایی پیرامون دوره صفویه چاپ و منتشر شده است. در مورد گیلان، به ملا عبدالفتاح فومنی گیلانی، تاریخ گیلان در وقایع سال‌های ۱۰۳۱-۹۲۳ق، م. ستوده، تهران، ۱۹۷۰. اکثر اطلاعات درباره مازندران در میر تیمور مرعشی، تاریخ خاندان مرعشی مازندران، م. ستوده، تهران، ۱۹۸۵ گنجانده شده است. در مورد خوزستان به سید عبدالله بن نورالدین بن نعمت الله بن نورالدین بن نعمت الله حسینی، تذکره شوشترا، کلکته، ۱۹۲۴ بنگرید. در مورد کرمان، به مشیزی (بردسیری)، تاریخ کرمان عصر صفویه، باستانی پاریزی، تهران، ۱۹۹۰؛ و

ملا محمد مومن کرمانی، *صحیفه الارشاد (تاریخ افشارکرمان)*، پایان کار صفویه، ویراستار باستانی پاریزی، تهران، ۲۰۰۵.

پژوهش‌های تاریخ محلی شامل: ن.ن. تومانیچ، *هرات در قرن شانزدهم- هفدهم*، مسکو، ۱۹۸۹؛ و ام. سوزوپ، *هرات در میان تیموریان، اوزبک‌ها و صفویان*. مسائل تاریخی سیاسی و اجتماعی *هرات در نیمه اول قرن شانزدهم*، پاریس، ۱۹۹۲؛ همچنین، حرمسراهای شاهزادگان در *هرات*، تداوم مشکلات عملکردی بین دوره‌های تیموریان و صفویان (نیمه اول قرن شانزدهم)، «مطالعاتی در باب صفویان»، جی. کلمارد، پاریس، ۱۹۹۳، صفحات ۸۶-۲۶۷. درباره آذربایجان در اوایل دوران صفویه مراجعه کنید به: ا. افندیو، *آذربایجان در حکومت صفویه در قرن شانزدهم*، باکو، ۱۹۸۱. بخش عمده اف. منصور، *مطالعاتی درباره تاریخ، زبان و فرهنگ آذربایجان*، تهران، ۲۰۰۰، نیز به وقایع و تحولات در آذربایجان در دوران صفویه می‌پردازد. در مورد شیروان (شروان)، به اس. آشوربلی، *حکومت شروانشاهان، قرون ۷۱۶-۷۱۷*، باکو، ۱۹۸۳؛ و ام. سلماسی‌زاده، «شیروان در دوره صفوی»، ایران شناخت ۱۹۹۶، ۳، صفحات ۴۲-۱۱۱. در مورد قزوین، به ام. سوزوپ، «کاخ‌ها و باغ‌ها، مجموعه اولین کاخ‌های سلطنتی صفویان در قزوین، اواسط قرن شانزدهم و اوایل قرن هفدهم»، پژوهشی در باب شرقی‌ها، مراسم و بناهای تاریخی از بین رفته به روایت سیاحان، آر. گیسلن، بورس- سوریوت، ۱۹۹۶، صفحات ۷۷-۱۴۳ بنگرید. در مورد اصفهان به ای. گوب و ورث بنگرید. در بازارهای اصفهان، ویسبادن، ۱۹۸۰، همراه با عکس مختصری درباره کاروانسراها «شناخت کاروانسراهای اصفهان»؛ ام. ای. باستانی پاریزی، *گنجعلی‌خان*، سومین ویرایش، تهران، ۱۹۸۹، بر کرمان متمرکز است. در مورد هرمز و سواحل خلیج فارس، به جی. اوبین «پادشاهی هرمز در آغاز قرن شانزدهم»، ماری لوسوآیندیکوم ۱۹۷۲، ۲، صفحات ۱۷۹-۷۷؛ همچنین، «سیاست ایران در هرمز (۱۵۴۰-۱۵۱۵)»، مطالعات مرکز مطالعات تاریخی خارج از کشور، لیسبون، ۱۹۹۴، ۵۳، صفحات ۴۳-۲۷؛ به محمدباقر وثوقی، *تاریخ مهاجرت اقوام در خلیج فارس*، شیراز، ۲۰۰۱؛ و اخیراً ویلیام فلور، *خلیج فارس. تاریخ*

اقتصادی و سیاسی پنج شهر بندرگاهی ۱۷۳۰-۱۵۰۰، واشینگتن، دی.سی، ۲۰۰۶. در مورد مشعشعیه در خوزستان، به ویلیام کاسکل، «از ولز تا هویزه. سیدمحمدابن فلاح و افتخارات او»، اسلامیکا ۱۹۳۴، ۶، صفحات ۳۴-۴۱؛ و محمدعلی رنجبر، مشعشعیان: ماهیت فکری اجتماعی و فرایند تحولات تاریخی، تهران، ۲۰۰۳.

تاریخچه‌های صفویه

بسیاری از رویدادنگاری‌های این دوره در بیست و پنج سال اخیر چاپ شده‌اند، برخی از آنها به صورت نسخه‌های انتقادی می‌باشند. مهم‌ترین آنها عبارتند از: آنن، الامر شاه طهماسب. زندگی داستانی دومین پادشاه دوره صفوی، ایرج افشار، تهران، ۱۹۹۱؛ سیدبن مرتضی حسینی استرآبادی، از شیخ صفی تا شاه صفی از تاریخ سلطانی، ویراستار اشراقی، تهران، ۱۹۸۵؛ اس. عبدالحسین خاتون آبادی، وقایع السنین والعوام، باقرباهودی، تهران، ۱۹۷۳. قاضی احمد بن شرف الدین حسین حسینی قمی، خلاصات التواریخ، اشراقی، ۲ج، تهران، ۱۹۸۰؛ غیاث‌الدین خواندمیر، حبیب السیر، به قلم دبیرسیاقی، ۴ج، تهران، ۱۹۸۳؛ ملاجلال‌الدین منجم، تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال، تهران، ۱۹۸۷؛ محمد مفیدمستوفی، مختصر مفید، به قلم سیف‌الدین نجم آبادی، ۲ج، ویسبادن، ۱۹۹۱؛ شرف‌الدین بدلیسی، شرف‌نامه، وی.وی.ولیا مینوزرنو، ۲ج، سنت‌پترزبورگ، ۱۸۶۱؛ ویرایش جدید، محمد عباسی، تهران، ۱۹۹۴؛ جلد اول از یک ترجمه انگلیسی به تازگی به عنوان شرفنامه یا تاریخ ملت کرد، ۱۵۹۷، مترجم ام. آریزدی، کاستا مساکلیف، ۲۰۰۵ چاپ شده است؛ عبدی بیگ شیرازی، تکمله الاخبار، به قلم ع. نوایی، تهران، ۱۹۹۰؛ امیر محمودبن خواندمیر، تاریخ شاه اسماعیل و شاه طهماسب، به قلم ام. ای. جراحی، تهران، ۱۹۹۴. بوداق منشی قزوینی، جواهر الاخبار، به قلم ام. بهرام‌نژاد، تهران، ۲۰۰۰، خورشاه بن قبادحسینی، تاریخ السیه نظام شاهی، به قلم ام. آرنائری و کی. هاندا، تهران، ۲۰۰۰. محمدطاهر بسطامی، فتوحات فریدونیه (شرح جنگ‌های فریدون‌خان کرکس امیرالامرای شاه

عباس اول)، به قلم اس.اس.میر محمدصادق و ام.ان. نصیری، تهران، ۲۰۰۱. قاضی احمد تتوی و آصف‌خان قزوینی، *تاریخ الفی، تاریخ ایران و کشورهای همسایه در سال‌های ۹۱۴-۱۵۰*، به قلم اس.ای. آل‌داوود، تهران، ۱۹۹۹. امیر صدرالدین ابراهیم امینی هروی، *فتوحات شاهی (تاریخ صفوی از آغاز تا سال ۹۲۰ق)*، به قلم ام.رضا ناصری، تهران، ۲۰۰۴. در مورد تاریخچه‌های به تازگی منتشر شده در برگیرنده دوره بعد از شاه عباس اول، به محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی، *خلاصه‌السیر*، تهران، ۱۹۸۹؛ محمدابراهیم بن زین‌العابدین نصیری، *دستور شهریاران (سال‌های ۱۱۰۵ تا ۱۱۱۰هـ.ق. پادشاهی شاه سلطان حسین صفوی)*، به قلم م.ن. ناصری مقدم، تهران، ۱۹۹۴؛ میرزامحمدخلیل مرعشی صفوی، *مجمع‌التواریخ در تاریخ انقراض صفویه و وقایع بعد تا سال ۱۲۰۱هـ.ق.*، به قلم ع.اقبال آشتیانی، تهران، ۱۹۸۳؛ محمدمحسن مستوفی، *زبده-التواریخ*، به قلم ب.گودرزی، تهران، ۱۹۹۶. محمدیوسف‌ولی قزوینی اصفهانی، *ایران در زمان شاه‌صفی و شاه عباس دوم*، ۱۰۷۱-۱۰۳۰ هـ.ق. (خلدبرین)، به قلم م.رضا ناصری، تهران، ۲۰۰۱؛ میرزامحمد طاهر وحید قزوینی، *تاریخ جهان‌آرای عباسی (قبلاً عباس‌نامه نامیده می‌شد)* به قلم سید سعید میرمحمدصادق، تهران ۲۰۰۵. م.محمدباقر سبزواری، *روضه‌الانوار عباسی (در اخلاق و شیوه کشورداری)*، به قلم ای.چنگیزی اردهانی، تهران، ۱۹۹۸؛ «رساله وقعات ایران و هند»، محمدعلی بن ابی‌طالب حزین لاهیجی، به قلم ای.اسفندیاری، در ای.اوجبی، ن.باقری بیدهندی، و دیگران، *رسائل حزین لاهیجی*، تهران، ۱۹۹۸، صفحات ۲۴۶-۱۸۵. که عمدتاً از نگارش شرح زندگی مشهور لاهیجی به وسیله خودش استخراج شده است؛ به زندگی شیخ محمدعلی حزین، که توسط خودش نوشته شده، مترجم اف.سی. بلفور، لندن، ۱۸۳۰، فصل ۳۳ به بعد بنگرید. محمدطاهر بسطامی، *فتوحات فریدونیه*، به قلم اس.اس.میرمحمدصادق و م.ن. ناصری مقدم، تهران، ۲۰۰۱؛ بوداق منشی قزوینی، *جوهرالخبار*. بخش تاریخ ایران از قراقویونلو تا سال ۹۸۴هـ.ق.، به قلم م.بهرام نژاد، تهران، ۱۹۹۹؛ م.صفت‌گل و ک.نبوکی، پژوهشی درباره مکتوبات تاریخی فارسی ایران و ماوراءالنهر (صفویان، ازبکان و امرات بخارا)،

همراه با گزیده مکتوبات، توکیو، ۲۰۰۶؛ سلطان هاشم میرزا، زیور داوودی (شرح ارتباطات سادات مرعشی با سلاطین صفویه)، به قلم ع. نوائی، تهران، ۲۰۰۰؛ جی. کالمارد «خانواده‌ای از سادات در تاریخ ایران: مرعشی»، خاورمیانه مدرن، سبک جدید، ۱۸، ۱۹۹۹، صفحات ۲۸-۴۱۳.

گزارش‌های غربی‌ها از ایران صفویه که در ۲۵ سال گذشته چاپ شده است. شامل: میشل ممبر، *مأموریت اسقف بزرگ در ایران (۱۵۴۲-۱۵۳۹)*، به قلم ای. اچ. مورتن، لندن، ۱۹۹۳؛ ف. ریچارد، *رافائل دومنس، مأموریت لرد صوفی به ایران (۱۵۴۲-۱۵۳۹)*، ویراستار ای. اچ. مورتن، لندن، ۱۹۹۳؛ اف. ریچارد، *رافائل دومنس مبلغ مذهبی ایران در قرن شانزدهم*، ۲ جلد، پاریس، ۱۹۵۵؛ جی. ای. کمپفر، *در دربار پادشاه بزرگ ایران ۱۶۱۴-۱۶۱۵*، ترجمه والتر هینتس، لپیژینگ، ۱۹۴۰، تجدید چاپ. *توبین گن*، ۱۹۷۷؛ *آنگ دی سنت. جوزف، خاطراتی از ایران صفویه و دیگر مکان‌های خاورمیانه (۱۶۶۴-۱۶۷۸)* و مترجم ام. باستیانس، بروسل، ۱۹۸۵. ای. کرول، *اخبار اصفهان ۱۶۹۵-۱۶۶۵*، پاریس، ۱۹۷۹؛ *بارتلمه کری، پیکی از مشرق زمین. ارتباط دو سفر به ایران و هند ۱۶۷۴-۱۶۶۸*، دی. ون. *درگروسی*، پاریس، ۲۰۰۵، *امبروگیو بمبو، سفر و روزنامه بخشی از آسیا (۱۶۷۱-۱۶۷۵)*، ای. اینورنزی، تورن، ۲۰۰۵؛ و سفرها و مجلات امبروسیو بمبو، ترجمه سی. بارگینی؛ ویرایش و ضمیمه ای. ولش، برکلی، ۲۰۰۷ می‌باشد.

پژوهش‌های سیاحان اروپایی

شامل جی. امرسون، زرق و برق شرق سابق: برخی منابع اروپایی درباره ساختار اقتصادی ایران بین تقریباً ۱۶۳۰ و ۱۶۹۰، رساله دکتری. دانشگاه کمبریج، ۱۹۷۱؛ همچنین، «آدام اولریوس و آثار شلسویگ-هلستین هیئت‌های اعزامی به روسیه و ایران، ۱۶۳۹-۱۶۳۳»، جی. کلمارد، مطالعاتی در باب صفویان، صفحات ۵۶-۳۱؛ مقالاتی در باب کرنلیز دبرون در اچ. سنسی سی وردن برگ، پرسپولیس و پاسارگاد از زوایای متفاوت، گرونینگن، ۱۹۸۹؛ مقالاتی در باب انگلبرت کمپفر توسط اچ. هولس و اچ. هوپ، انگلبرت کمپفر تا ۳۳۰. گبرستگ، لمگو، ۱۹۸۲؛

در دی.هابرلند، انگلبرت کمپفر. *کارخانه و تأثیرات*، استوت گارت، ۱۹۹۳؛ توسط اس.کلاک دافه، سابین و دیگران، انگلبرت کمپفر (۱۷۱۶-۱۶۵۱) و برخورد فرهنگی بین اروپا و آسیا، لمگو، ۲۰۰۳ و در دی.هابرلند، انگلبرت کمپفر (۱۷۱۶-۱۶۵۱) در *تضاد بین سنت و مدرنیته*، ویسبادن، ۲۰۰۴، اس.براکن سیک، «قضاوت سیاسی بین تجربه عملی و عرف علمی: گزارش انگلبرت کمپفر درباره ایران (۸۵-۱۶۸۴)»، *مجله تاریخ قرون میانه*، ۵، ۲۰۰۲، صفحات ۲۶-۲۲۳. د.کارنوی، *حضور اسلام در فرانسه در قرن هفدهم*، پاریس، ۱۹۹۸؛ ای.والش، «ایران صفوی از چشم سیاحان ونیزی»، توسط ای.نیومن، «جامعه و فرهنگ در اوایل دوره معاصر شرق میانه»، صفحات ۱۲۱-۹. اس.ای.اوریک، «راز و رمزهای حرمسرا: سیاست‌های حرم و قدرت امپریالیسم در سفرهای سر ژان شاردن»، در جی.ج.امس و آر.اس.لاو، «سرزمین‌های دوردست و فرهنگ‌های مختلف: تجربه فرانسه در آسیا، ۱۷۰۰-۱۶۰۰»، وستپورت، کانکتیکوت، ۲۰۰۳، صفحات ۹۶-۴۷؛ ای.برنکافورت، *چشم اندازهای ایران: نقشه‌برداری سفرها از آدم‌ناریوس، کمبریج، ماساچوست*، ۲۰۰۳؛ همان، «فریفته شده به خاطر اشتیاق به دانش، فعالیت‌های علمی انگلبرت کمپفر در ایران صفویه (۱۶۸۳-۱۶۸۸)»، *مجله فرهنگ*، ویرایش بین‌المللی ۲۱، ۲۰۰۷، ماکائو؛ ص ۹۹-۸۲؛ ای.ام.توزارد، «سیاحان فرانسوی در ایران از ۱۶۰۰ تا ۱۷۳۰»، *مطالعات اوراسیا* ۱: ۴ (۲۰۰۵)، صفحات ۷-۴۱؛ اس.برنتجزو و ی.اس.شولر، «جغرافیای لاتین پیتر دلاواله از ایران صفوی (۱۶۲۸-۱۶۲۴)»: مقدمه، *مجله اوایل تاریخ معاصر* ۳/ ۲۰۰۶، ۱۰، صفحات ۲۱۹-۱۶۹؛ اچ.تفضلی، *گفتمان ایران-آلمان از اوایل دوره مدرن تا قرن نوزدهم*، بیله‌فلد، ۲۰۰۷؛ ویلیام.فلور، «جاده بندرعباس-اصفهان در اواخر دوره صفویه (۱۷۱۷-۱۶۱۷)»، ایران ۳۷، ۱۹۹۹، صفحات ۹۴-۶۷ و رودی.متی، «ایران صفویه از چشم سیاحان اروپایی»، *مجله اوایل تاریخ معاصر*، آماده چاپ ۲۰۰۹.

تاریخ‌نگاری صفویه

این کار تنها به تازگی مورد توجه قرار گرفته است. به جی. آر. والش، «تاریخ‌نگاری روابط عثمانی-صفویه در قرون شانزدهم و هفدهم»، در بی. لوئیس و پی. ام. هالت، مورخان شرق میانه، لندن، ۱۹۶۲، صفحات ۲۱۱-۱۹۷؛ ب. اشپولر، «آثار تاریخی و جغرافی به زبان فارسی»، شماره ۱. ابتلانگ، بند ۲، ۴. ابسچنیت، لایف رانگ ۱، لیدن و کلگنی، ۱۹۸۲، صفحات ۶۷-۱۰۱؛ مترجم ام. آی. مارسینکوسکی به عنوان جغرافی و تاریخ‌نگاری ایران: برتولد اشپولر درباره کارهای عمده ارائه شده در ایران، قفقاز، آسیای مرکزی، هند و اوایل ترکیه عثمانی، سنگاپور، ۲۰۰۳، فصل ۱۱، «مورخان دوره صفویه، ای. ای. مصدق و محمدابراهیم باستانی پاریزی»، نکاتی در باب تاریخ-نگاران دوره صفویه، پژوهش‌های ایرانیکا، ۱۶، ۱۹۸۷، صفحات ۳۵-۱۲۵؛ ای. اچ. مورتن، «تاریخ و اسناد رسمی آنونیموس: نکاتی در باب تاریخ ایران در زمان شاه اسماعیل اول»، توسط سی. ملویل، پژوهش‌های اسلامی و ایرانی به یاد پیتر ویلیام آوری، کمبریج، ۱۹۹۰، صفحات ۲۱۲-۱۷۹؛ همچنین «سال‌های آغازین شاه اسماعیل در افضل‌التواریخ و جاهای دیگر»، توسط سی. ملویل، ایران صفوی، صفحات ۵۲-۲۷؛ ام. سوزوپ، «تکامل تصویر تیمور و تیموریان در تاریخ‌نگاری صفویه»، صفحات ۵۲-۲۷ «از قرن شانزده تا هفده»، کتاب‌های آسیای مرکزی، ۳-۴، ۱۹۹۷، صفحات ۳۱-۳۱۳. سی. میشل، «تراسل امپراطوری صفویه و سنت انشاء ایرانی»، پژوهش‌های ایرانیکا، ۲۷، ۱۹۹۷، صفحات ۲۰۹-۱۷۳؛ اس. قویین، «نکاتی در باب مشروعیت تیموریان در سه تاریخچه صفویه»، پژوهش‌های ایرانی، ۳۱، ۱۹۹۸، صفحات ۵۰-۱۴۹؛ همچنین، «بازنویسی تاریخ نعمت‌اللهیه در تاریخچه‌های صفویه»، در ال. لویسان و د. مرگان.

میراث تصوف

«تصوف ایرانی سنتی اخیر (۱۵۰۱-۱۷۵۰)»، آکسفورد، ۱۹۹۹، صفحات ۲۴-۲۰۱؛ همچنین، نوشته‌های تاریخی در طول حکومت شاه عباس، ایدئولوژی، تقلید، و مشروعیت در تاریخچه-

های صفویه، شهر سلت لیک، اتا، ۲۰۰۰؛ همچنین «میراث تاریخنگاری عصر تیموری: بررسی تطبیقی نوشته‌های تاریخی فارسی»، در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در آغاز دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۱۹-۳۲؛ جی.رتا، «سه منبع فارسی کمتر شناخته شده از قرن هفدهم»، پژوهش-های ایرانی ۱۹۹۸، ۳۱، صفحات ۷۶-۱۵۹؛ د.جی. استوارت، «شرح حال گم شده بهاء‌الدین عاملی و حکومت شاه اسماعیل دوم در تاریخنگاری عصر صفویه»، پژوهش‌های ایرانی ۱۹۹۸، ۳۱، صفحات ۲۰۶-۱۷۷؛ سی.ملویل، «شناخت تازه‌ای بر حکومت شاه عباس: ج ۳، افضل‌التواریخ»، در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در اوایل دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۹۶-۶۳، منصور صفت‌گل.

مجموعه‌ها: منابع ناشناخته و عمده تاریخنگاری ایران در اواخر صفویان، «مطالعه موردی مجموعه‌های میرزا معینی»، کاندو نوبوکی، اسناد فارسی: تاریخ اجتماعی ایران و توران در قرون پانزدهم-نوزدهم، لندن و نیویورک، ۲۰۰۳، صفحات ۸۴-۷۳؛ سی.ام.امین، «مجسمه‌ای بود مجسمه‌هایی نبود، تصویر صفویان در تاریخ‌نگاری رایج ایران قرن بیستم»، در جی.پی. فیفر و اس.ای.قویین، «تاریخ و تاریخ‌نگاری آسیای مرکزی و شرق میانه بعد مغول»، پژوهش‌هایی به یاد جان ای.وودز، ویسبادن، ۲۰۰۶، صفحات ۵۹-۳۴۳؛ منصور صفت‌گل، «نوشته‌های فارسی در اواخر عصر صفویان: افول تاریخ‌نگاران»، پژوهش‌های اوراسیا ۵، ۲۰۰۶، صفحات ۳۲-۳۱۹. جی.امرسون، «چند گزارش کلی از دوره‌های افشاریه و صفویه، عمدتاً به انگلیسی»، در سی.ملویل، روزنامه‌های پمبرک، کمبریج، ۱۹۹۰، صفحات ۴۱-۲۷؛ جی.امرسون، «الحاقیه‌هایی بر فهرست راهنمای تذکره الملوک»، مجله اسلامی و شرق میانه‌هاروارد ۱، ۱۹۹۴، صفحات ۲۱-۲۱۲؛ راجر سیوری، *تحلیلی از تاریخ و تاریخ‌نگاری دوره صفویه*، ایران نامه ۱۳، ۱۹۹۵، صفحات ۳۰۰-۲۲۷؛ ام.سوزوپ، «تکامل تصویر تیمور و تیموریان در تاریخ‌نگاری صفویه، در قرن شانزدهم و هفدهم»، توسط ام.سوزوپ. «میراث تیموریان»، ای.ای.مصدق، «خاندان منجم یزدی و تاریخ‌نگاری دوره صفوی»، کتاب ماه (تاریخ) ۳۷-۳۸، ۲۰۰۰، ص ۷-۴؛ ن.جلالی،

«معرفی نسخه خطی تاریخ السیه نظام شاهی»، کتاب ماه (تاریخ) ۳۷-۳۸، ۲۰۰۰، صفحات ۱۰۳-۱۰۶؛ اچ.زندیه، «معرفی و بررسی نسخه خطی فتوحات همایون اثر سیاقی نظامی»، کتاب ماه (تاریخ) ۴۸، ۲۰۰۱، صفحات ۴۰-۳۰؛ ال.بوتینی، «دوره شاه اسماعیل اول» در گزارش روزانه دی مارین سندو، روم، ۲۰۰۵؛ م.م.مزاوی، «نسخه جدید صفوه الصفا»، در جی. پی فیفر و اس.ای.قونین، تاریخ و تاریخ‌نگاری آسیای مرکزی بعد مغول و شرق میانه پژوهش‌هایی به یاد جان ای.وودز، ویسبادن، ۲۰۰۶، صفحات ۱۰-۳۰۳.

مذهب در دوره صفویه

تاریخ مذهبی صفویان توسط م.میر احمدی، دین و مذهب در عصر صفوی، تهران، ۱۹۸۴؛ اس.ای. ارجمند، ظل الله و امام غائب: مذهب، نظام سیاسی، و تغییرات اجتماعی در ایران شیعه از آغاز تا ۱۸۹۰، شیکاگو، ۱۹۸۴؛ همچنین، «دو فتوا از شاه طهماسب درباره کشورداری و قدرت شیخ‌علی الکرکی»، در قدرت و فرهنگ سیاسی در تشیع، اس.ای.ارجمند، آلبانی، نیویورک، ۱۹۸۸، صفحات ۶۲-۲۵۰؛ همچنین، «مفهوم اقتدار و گذار تشیع از فرقه به مذهب ملی در ایران»، توسط ف.دفتری و اچ. دبلیو.مری، فرهنگ و حافظه در اسلام قرون میانه: مقاله-ای به یاد ویلفرد مدلونگ، لندن، ۲۰۰۳، صفحات ۴۰۹-۳۸۸؛ م.م.مزاوی، «سیاست مذهبی شاه اسماعیل دوم صفوی، توسط م.م.مزاوی و وی.ب.مورین، پژوهش‌های فکری در باب اسلام، شهر سلت لیک، ااتا، ۱۹۹۰، صفحات ۵۶-۴۹. رسول جعفریان به تازگی تعداد زیادی پژوهش‌های مهم درباره جنبه‌های مذهبی تاریخ صفویه منتشر کرده است، که شامل ارجاعات به آرشیوها و اسناد اصلی می‌باشد: به دین و سیاست در دوره صفوی، قم، ۱۹۹۱؛ مراجعه کنید. همان، صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست، ۳ج، قم، ۲۰۰۰؛ همان، مقالات تاریخی، ۱۲ج، قم، ۲۰۰۳-۱۹۹۶؛ همان، ترجمه *اناجیل اربعه* از میرمحمدباقر بن اسماعیل حسینی خاتون‌آبادی، تهران، ۱۹۹۶، همچنین مراجعه کنید به جی.کلمازد، «مراسم شیعیان و قدرت، تحمیل شیعه

صفویه: مدح و لعن رایج»، در جی. کلمارد، مطالعاتی در باب صفویان، صفحات ۱۵۰-۱۰۹؛ همچنین «مراسم مذهبی شیعه و قدرت دوم. تثبیت تشیع صفویه: مذهب رایج و عامیانه»، توسط سی. ملویل، ایران صفوی، صفحات ۹۰-۱۳۹؛ ای. نیومن، «ماهیت نزاع اصولی/اخباری در ایران اواخر صفویه»، مجله مکتب پژوهش‌های آفریقایی و شرقی ۱/۵۵، ۱۹۹۲، صفحات ۵۱-۲۲؛ ۲/۵۵، صفحات ۶۱-۲۵۰؛ همچنین صوفی‌گری و ضد صوفی‌گری در ایران صفوی: «تجدیدنظر در نگارش حدیقه الشیعه»، ایران ۱۹۹۹، ۳۷، صفحات ۱۰۸-۹۵؛ کاترین بابایان، افول قزلباش، رساله دکتری، دانشگاه پرینستون، ۱۹۹۳، همچنین اهل تصوف، پادشاه و مسیح موعود: دورنمای فرهنگی اوایل دوره معاصر ایران، کمبریج، ماساچوست، ۲۰۰۳؛ ر. استنفیلد جان سون، «بقایای اهل تسنن در ایران صفویه: اقدامات ضداهل تسنن در طول حکومت طهماسب اول»، مطالعات ایرانی ۱۹۹۴، صفحات ۹۰-۱۳۹؛ ای. نیومن، «فیض کاشانی و رد روحانیت/اتحاد دولتی: نماز جمعه در سیاست‌های دوره صفویه»، در ال. والبریج، عالم‌ترین فرد شیعه، نیویورک، ۲۰۰۱، صفحات ۵۲-۳۴؛ همان، «وزیر و ملا: بحثی در باب نماز جمعه در اواخر دوره صفویه»، پژوهش‌های اوراسیا ۵، ۲۰۰۶، صفحات ۷۰-۲۳۷. درباره وقف به رسول جعفریان، «وقف‌نامه مدرسه سلطان حسین معروف به مدرسه آقا کمال»، مرآت اسلامیة ایران، قم، صفحات ۹۰-۲۵۹؛ منصور صفت‌گل، «نهاد اوقاف در عصر صفویه: ساختار تغییرات و عملکردها، ۱۰۷۷-۱۱۳۵/۱۷۲۲-۱۶۶۶»، در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در آغاز دوران معاصر شرق میانه، صفحات ۴۰۸-۳۹۷. درباره تصوف در دوره صفویان به ای. نیومن، «ادراکات روحانی از آموزه‌های صوفیه در اواخر قرن هفدهم ایران: استدلال‌هایی درباره مجاز بودن آواز (غنا)»، توسط ال. لویسن و د. مرگان، میراث تصوف: تصوف ایرانی سنتی اخیر (۱۷۵۰-۱۵۰۱)، آکسفورد، ۱۹۹۹، صفحات ۶۴-۱۳۵؛ اس. بشیر، «بعد از غیبت: نوربخشیه در اواخر دوران تیموری و اوایل صفوی»، در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در آغاز دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۳۱۴-۲۹۵؛ ای. اشراقی، «نقطویه یک دوره صفویان»، همچنین در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در اوایل دوره

معاصر شرق میانه، صفحات ۳۴۱-۵۰؛ و ا.ج.الگار، «نقشبندیان و صفویان: مشارکت‌ها در تاریخ مذهبی ایران و همسایگانش»، توسط مزاولی، ایران صفویه و همسایگانش، صفحات ۷-۴۸. جنبه‌های رسمی اسلام شیعی در ای.گلاس. «شاه اسماعیل و متکلمان زمان او»، از اسلام ۱۹۷۲، ۶۸، صفحات ۶۸-۲۵۴. م.ای.مارسین کوسکی، «تعیین حدود نهاد شیخ‌الاسلام براساس دو کتاب راهنمای دستورالملوک و تذکره‌الملوک درباره نظام اداری اواخر صفویه»، فرهنگ اسلامی. ۷۴/۴، ۲۰۰۰، صفحات ۱۹-۵۱. منصور صفت‌گل، ساختار نهاد و اندیشه دینی در ایران صفوی. تاریخ تحولات دینی در ایران در سده دوم تا دوازدهم هـ.ق، تهران، ۲۰۰۲؛ دی.استوارت، «نخستین شیخ‌الاسلام قزوین پایتخت صفوی»، مجله انجمن شرق شناسان آمریکایی ۱۹۹۶، ۱۱۶، صفحات ۳۸۷-۴۰۵؛ «پیدایش جنبش اخباریگری»، در م.مزاولی، ایران صفوی و همسایگانش، صفحات ۹۳-۱۶۹؛ ویلیام فلور، «صدر یا رئیس نهاد مذهب، سیستم قضایی و موقوفات و دیگر اعضای نهادهای مذهبی صفویه»، ژورنال انجمن شرق‌شناسی آلمان ۱۵۰، ۲۰۰۰، صفحات ۴۶۱-۵۰۰. برای بحث درباره مهاجرت روحانیون و ایران صفویه، به اندرو نیومن، «اسطوره مهاجرت روحانیون به ایران صفوی: مخالفت شیعه عرب با علی کرکی و تشیع صفویه»، جهان اسلام ۳۳، ۱۹۹۳، صفحات ۶۶-۱۱۲؛ رول جوردی عباس، ایران نوآیین: مذهب و قدرت در امپراطوری صفویه، لندن، ۲۰۰۴؛ همچنین «علما جبل‌عامل در ایران صفویه، ۱۷۳۶-۱۵۰۱، در حاشیه، مهاجرت و تغییر اجتماعی»، پژوهش‌های ایرانی ۲۷، ۱۹۹۴، صفحات ۳۲-۱۰۳؛ همچنین «طناب‌های جدید برای چادر سلطنتی: شیخ بهایی و نظام امپراطوری شاه عباس (۱۰۳۸-۱۶۲۹/۹۹۶-۱۵۸۷)»، مطالعاتی در جوامع ایرانی، ۲۰۰۳، صفحات ۲۹-۵۶.

دی.استوارت، «نکاتی درباب مهاجرت علمای عاملی به ایران صفوی»، ژورنال انجمن شرق نزدیک ۱۹۹۶، ۵۵، صفحات ۸۱-۱۰۴. یک صنعت خانگی واقعی در اواخر حول شخصیت محمدباقر مجلسی پدیدار شد. به ای.دوانی، علامه مجلسی، بزرگمرد علم و دین، تهران، ۱۹۹۱؛ بنگرید ا.چ.طارمی، علامه مجلسی، تهران، ۱۹۹۶، ترجمه انگلیسی با عنوان علامه مجلسی،

تهران، ۲۰۰۰؛ اس و مصلح‌الدین مهدوی، *زندگینامه علامه مجلسی*، ۲ج، تهران، ۱۹۹۹؛ ام.مهریزی و اچ ربانی، *یادنامه مجلسی*، ۳ج، تهران، ۲۰۰۰؛ ر.جعفریان و دیگران، «میزگرد روضه‌الانوار عباسی»، آینه مرآت ۲۰۰۱، ۱۳، صفحات ۱۰۱-۹۴؛ محمد زمان کلبعلی تبریزی، *فرائض الفوائد در احوال مدارس و مساجد*، رسول جعفریان، تهران، ۱۹۹۴.

تاریخچه مؤسسات و نهادهای اداری

کتاب‌های راهنمای نهاد اداری شامل *تذکره الملوک*، به قلم و.مینورسکی؛ ۱۹۸۰؛ میرزا رفیع (محمدرفیع انصاری مستوفی الممالک)، *دستور الملوک*، و مترجم ام.ای. مارسینکوسکی به عنوان *دستور الملوک میرزا رفیع*: یک کتاب راهنما از اواخر حکومت صفویه، کوآللامپور، ۲۰۰۳. یک نسخه کامل‌تر از دستور الملوک، شامل مطالبی است که قبلاً ناشناخته بود، و اخیراً توسط ایرج.افشار چاپ شده است، دفتر تاریخ. *مجموعه اسناد و منابع تاریخی*، تهران، ۲۰۰۱. که اساس ویرایش انتقادی اخیر ویلیام فلور و اچ.فغوری، *دستور الملوک*، یک کتاب راهنما از حکومت صفویه، کاستاماسا، ۲۰۰۷ را تشکیل می‌دهد.

پژوهش‌ها درباره جنبه‌هایی از نهادهای اداری صفوی شامل راجر.سیوری، «نهادهای اصلی دولت صفویه در حکومت اسماعیل اول (۲۴-۱۵۰۱/۳۰-۹۰۷)»، *مجله خبری مکتب پژوهش‌های آفریقایی و شرقی* ۱۹۶۰، ۲۳، صفحات ۱۰۵-۹۱؛ همچنین، «نهادهای اصلی دولت صفوی در حکومت شاه طهماسب (۷۶-۱۵۲۴/۸۴-۹۳۰)»، *مجله خبری مکتب پژوهش‌های آفریقایی و شرقی* ۱۹۶۱، ۲۴، صفحات ۷۹-۷۱؛ همچنین «نکاتی درباب حکومت ایالتی در اوایل امپراطوری صفویه»، *مجله خبری مکتب پژوهش‌های آفریقایی و شرقی* ۱۹۶۴، ۲۷، صفحات ۲۸-۱۱۴؛ همچنین، «نهاد خلیفه‌الخلافا در زمان صفویان»، *مجله انجمن شرق‌شناسان آمریکایی* ۱۹۶۵، ۸۵، صفحات ۵۰۲-۴۹۷؛ و پژوهش‌های دیگر توسط همان نویسنده، که در پژوهش‌های او درباب تاریخ ایران صفویه، لندن، ۱۹۸۷ گردآوری شده است. همچنین مراجعه کنید به اچ.باس «روابط

دیپلماتیک ایران در یک نگاه نتایج و مشکلات» درباره اسلام ۱۹۶۱، ۳۷، صفحات ۴۵-۲۰۲؛ ک.ل.رهربرن، ایالات و خشونت حکومت مرکزی ایران در قرن ۱۶ و ۱۷، برلین، ۱۹۶۶، همچنین، «صدراعظم دولت و حکومت مطلقه در ایران صفوی»، ژورنال انجمن شرق‌شناسان آلمان ۱۹۷۷، ۱۲۷، صفحات ۴۳-۳۱۳؛ وی.بی.مورین، «سقوط محمدعلی بیگ، وزیر بزرگ شاه عباس دوم (که در ۱۶۶۶-۱۶۴۲ حکومت می‌کرد)»، مجله سه ماهه یهودیت ۱۹۸۱، ۷۲، صفحات ۹۹-۸۱؛ رودی.متی، «شغل محمدبیگ، وزیر بزرگ شاه عباس دوم (حکومت ۱۶۶۶-۱۶۴۲)»، پژوهش‌های ایرانی ۱۹۹۱، ۲۴، صفحات ۳۶-۱۷؛ همچنین، «ثبات اداری و تغییرات در اواخر قرن هفدهم ایران: مطالعه موردی شیخ علی‌خان»، مجله بین‌المللی انجمن شرق میانه ۱۹۹۴، ۲۶، صفحات ۹۸-۷۷؛

ویلیام فلور، «سیستم قضایی غیرمذهبی در ایران عصر صفویه»، مطالعات ایرانی، ۲۰۰۰، صفحات ۶۰-۹؛ همان، نهادهای حکومتی صفویه، کاستاماسا، کلیف، ۲۰۰۱؛ همان، «خليفة الخلفا نظام صوفی صفویه»، ژورنال انجمن شرق‌شناسان آلمان ۱۵۳/۱، ۲۰۰۳، صفحات ۸۶-۵۱؛ نصرالله فلسفی، «سرگذشت ساروتقی مخدوم‌الامرا و خادم‌الفقرا»، در چند مقاله تاریخی و ادبی، تهران، ۱۹۶۳، صفحات ۳۰۹-۲۸۷. ویلیام فلور، «ظهور و سقوط میرزاتقی، وزارت خواجه بزرگ (۱۶۳۳-۱۰۴۳)»، پژوهش‌های ایرانیکا. ۱۹۹۷، ۲۶، صفحات ۶۶-۲۳۷؛ همچنین، «نکته‌ای از وزارت بزرگ در ایران قرن هفدهم»، ژورنال انجمن شرق‌شناسی آلمان (۲۰۰۵): ۸۱-۴۳۵؛ و اس.ای.قویین، «روایت‌های تاجگذاری در گاه‌شماری‌های صفویه»، در جی.پ. فیفر و اس.ای.قوئین، تاریخ و تاریخنگاری آسیای مرکزی و شرق میانه بعد از مغول، پژوهش‌هایی به یاد جان ای.وودز، ویسبادن، ۲۰۰۶، صفحات ۳۱-۳۱۱. اس.طهماسبی، «کارکرد وزرای ایالتی صفوی»، نامه تاریخ پژوهان، ۲۰۰۵، ۱، صفحات ۲۹-۱۱.

منصور صفت‌گل، «ساخت، کارکرد، و دگرگونی‌های منصب صدارت در ایران عصر صفوی»، تاریخ ۲/۲۰۰۱، ۲، صفحات ۶۶-۲۳۷؛ کاترین بابایان، اس.بابایی، ای.بغد یانتم.ام

سی کب، و ام. فرهاد، غلامان شاه: *نخبه‌های جدید ایران صفویه*، لندن، ۲۰۰۴. ام. علی‌نقی ناصری، *القاب و مواجب دوره سلاطین صفوی*. و ای. رحیملو، مشهد، ۱۹۹۲. علیرضا کریمی، «پژوهشی درباره شیخ علی‌خان زنگنه»، حکومت اسلامی، ۱۹۹۷، صفحات ۵۸-۱۴۷. همچنین، «خلیفه سلطان (سلطان‌العلماء) فقیه و وزیر زمان عصر صفوی»، حکومت اسلامی، ۱۹۹۷، صفحات ۴۸-۲۲۴.

تاریخ اجتماعی صفویه زمینه‌ای است که عمدتاً مورد کاوش قرار نگرفته است. به ایرج افشار، *آشپزی دوره صفوی*، تهران، ۱۹۸۱؛ جی. جی. رید، *پژوهش‌هایی در تفکر، جامعه و فرهنگ عصر صفویه*، کاستامسا، کالیفرنیا، ۲۰۰۰؛ جی. پری، «به سوی نظریه‌ای درباره بخش‌های مدنی ایران: حیدریه و نعمتیه بازنگری شده»، *پژوهش‌های ایرانی* ۳۲، ۱۹۹۹، صفحات ۷۰-۵۱. رودی متی، *به دنبال خوش‌گذرانی: داروها و مشروبات الکلی در تاریخ ایران*، ۱۹۰۰-۱۵۰۰، پرینستن، نیوجرسی، ۲۰۰۵؛ و اس. آ. ارجمند، «قهوه خانه‌ها، اصناف و استبداد شرقی». حکومت و جامعه مدنی در اواخر قرن هفدهم تا اوایل قرن هیجدهم استانبول و اصفهان، و همچنان که از پاریس و لندن دیده شده است»، *انجمن جامعه‌شناسی اروپا*، ۶۵، ۲۰۰۴، صفحات ۴۲-۲۳.

زنان در ایران صفویه

به تازگی تحقیقات قابل توجهی درباره این موضوع صورت گرفته است. به اس. گل سرخی، «پری‌خان خانم: شاهزاده خانم زیرک صفویه»، *پژوهش‌های ایرانی* ۲۸، ۱۹۹۵، صفحات ۵۶-۱۴۳؛ م. سوزوپ، «مشارکت زنان خانواده سلطنتی در فعالیت‌ها و قدرت در ایران عصر صفویه در قرن شانزدهم». «مشارکت شاهزاده خانم‌ها در فعالیت‌های سیاسی»، *پژوهش‌های ایرانی* ۲۳، صفحات ۵۸-۲۱۱؛ و ۲۴، ۱۹۹۵، صفحات ۱۲۲-۶۱؛ نسخه تلخیص شده انگلیسی: «موقعیت اجتماعی، دانش و سیاست‌ها: زنان ایران صفویه در قرن شانزدهم»، *درجی. نشاط وال. بک*، زنان در اسلام: از ظهور اسلام تا ۱۸۰۰، اوربانا، ۲۰۰۳، ۳، صفحات ۶۹-۱۴۰؛ همچنین، «جواهرات شگفت‌انگیز:

زنان با فرهنگ و شاهزاده‌های سیاستمدار در ایالات ایران اوایل عصر صفویه»، درجی.حمبلای، زنان در قرون میانه جهان اسلام: قدرت، پشتیبانی، و تقوا، نیویورک، ۱۹۸۸، صفحات ۴۷-۳۲۵؛ کاترین بابایان، «عقایدالنساء: نظری اجمالی به زنان صفویه در فرهنگ بومی اصفهانی»، درجی.همبلای، زنان در قرون میانه جهان اسلام: قدرت، پشتیبانی، و تقوا، نیویورک، ۱۹۸۸، صفحات ۸۱-۳۴۹؛ اف.زرینباف‌شهر، «فعالیت‌های اقتصادی زنان صفویه در شهر مقدس اردبیل»، پژوهش‌های ایرانی ۱۹۹۸، ۳۱، صفحات ۶۲-۲۴۷؛ رودی متی، «فاحشه‌گری، درباریان و رقص دختران: سرگرمی‌های زنان در ایران صفویه»، در رودی متی و ب.بارون، ایران و ماوراء: مقالاتی در تاریخ شرق میانه به یاد نیکی ر.کدی. کاستامسا، کالیفرنیا، ۲۰۰۰، صفحات ۵۰-۱۲۱؛ ک.رضوی، «حمایت جنسی: زنان و نوع‌پرستی در اوایل امپراطوری صفویه»، دردی.اف.راگلز، زنان، پشتیبانی، و خودنمایی در جوامع اسلامی، آلبانی، نیویورک، ۲۰۰۰، صفحات ۵۳-۱۲۳؛ عبدالحمید شجاع، زن، سیاست و حرمسرا در عصر صفویه، تهران، ۲۰۰۵.

موقعیت اجتماعی اقلیت‌های مذهبی

موقعیت یهودیان در دوران صفویه در ای.اس.پیشاندلر، «شکنجه یهودیان اصفهان در حکومت شاه عباس دوم (۱۶۶۶-۱۶۴۲)»، سالنامه انجمن دانشگاه عبری ۱۹۷۵، ۴۶، صفحات ۴۷-۳۳۱؛ و ی.ب.مورین، «شکنجه یهودیان ایرانی در حکومت شاه عباس دوم (۱۶۶۶-۱۶۴۲)»، سالنامه انجمن دانشگاه عبری ۱۹۸۱، ۵۲، صفحات ۳۰۹-۲۷۵؛ همچنین، هنگامه خطر و قهرمان‌گری یهودیت ایرانی: پژوهشی از تاریخچه ابن‌لطف بابایی (۱۶۶۲-۱۶۱۷)، نیویورک، ۱۹۸۷. همچنین، «رساله سوائق الیهود» (رساله پیچ و تاب‌های علیه یهودیان را روشن می‌سازد). از محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (متوفی ۱۶۹۹)، جهان اسلام ۱۹۹۲، ۳۲، ص ۹۵-۱۷۷؛ همچنین، «موقعیت اجتماعی اقلیت‌های مذهبی در ایران صفویه ۶۱-۱۶۱۷»، ژورنال انجمن شرق نزدیک ۱۹۸۱، ۴۰، صفحات ۳۴-۱۱۹؛ همچنین، «کتاب سرگذشت کاشان بابایی ابن فرهاد»، اقدامات فرهنگستان

آمریکایی برای تحقیقات یهودیت ۱۹۸۵، ۵۲، ۵۱-؛ همچنین «مشکلات تغییر مذهب میان یهودیان ایرانی در قرون هفدهم و هیجدهم»، پژوهش‌های ایرانی ۱۹۸۶، ۱۹، صفحات ۲۸-۲۱۵؛ و ی. مورین، *یهود ایرانی در زمان حمله افغان*. اشتوتگارت، ۱۹۹۰؛ همچنین، «کتاب انوسه بابایی ابن لطف (قرن هفتم) و کتاب سرگذشت بابایی ابن فرهاد (قرن هشتم): مقایسه دو تاریخچه یهودی-فارسی»، *درام.مزاوی و وی.ب.مورین*، پژوهش‌های فکری درباره اسلام: مقاله به یاد مارتین ب.دیکسون نوشته شده، شهر سلت لیک، صفحات ۴۸-۴۱. مسیحیان در رودی متی، «مسیحیان در ایران صفویه: مهمان‌نوازی و اذیت و آزار»، پژوهش‌هایی در جوامع ایرانی ۳، ۲۰۰۵، صفحات ۳-۴۳ مورد بحث قرار گرفته‌اند.

در مورد آرامنه ایران صفویه: م.ف.بروست، مترجم، *گروهی از مورخان ارمنستان*، ج ۲، سنت پترزبورگ، ۱۸۷۴-۷۶؛ ا.چ.درهاانیان، *تاریخ جلفای اصفهان*، مترجم ال.جی.میناسیان، تهران، ۲۰۰۰؛ آر.گولبنکیا نفیلیپ دزگلی، «مهاجرت آرامنه به جلفا، استقرار تجارت ایران در کرند در ۱۶۹۶»، *مجله پژوهش‌های ارمنی*، سبک جدید ۷، ۱۹۷۰، صفحات ۴۲۶-۳۶۱؛ وی.ای.بایبورتین، *مستملکات آرامنه در جلفای نو در قرن هفدهم: نقش جلفای نو در روابط اقتصادی و سیاسی اروپا-ایران*، ایروان، ۱۹۶۹؛ همان، *نقش آرامنه ایرانی در تجارت بین‌الملل تا پایان سده ۱۷ میلادی*، تهران، ۱۹۹۶؛ انگلیسی، مترجم وی.بایبورتین با عنوان *تجارت بین‌المللی و تاجران ارمنی در قرن هفدهم*، دهلی نو، ۲۰۰۴؛ ای.هرزیگ، «تبعید آرامنه در ۱۶۰۵-۱۶۰۴ و افسانه اروپا از شاه عباس اول»، در *سی.ملویل*، پژوهش‌های اسلامی و ایرانی به یاد پیترو ویلیام آوری، کمبریج، انگلستان، ۱۹۹۰، صفحات ۷۹-۵۱؛ همان، *تاجران ارمنی جلفا نو*، اصفهان: پژوهشی در باب تجارت آسیایی پیش مدرن، رساله دکتری، دانشگاه آکسفورد ۱۹۹۱؛ همچنین، «ظهور تاجران جلفا در اواخر قرن شانزدهم»، *درسی.ملویل*، ایران عصر صفویه، صفحات ۲۳-۳۰۵؛ همان، «تاجران ونیز و جلفای ارمنستان، آرامنه در ونیز. خاندان اسکریمن بزرگ منطقه: نقطه اوج یک سنت هزارساله»، ونیز، ۲۰۰۴، صفحات ۶۴-۱۴۱. *دراس.تروست* «اصفهان-

مسکو- آمستردام تاریخچه امتیاز حمل و نقل به شرکت بازرگانی ارمنی در ایران (۱۶۶۶-۱۶۷۶)»، سالنامه تاریخ شرق اروپا ۴۱/۲، ۱۹۹۳، ۲۰۹-۱۷۹. وی.اس.گوگاسیان، *ظهور اسقف‌نشین‌های ارمنه در جلفای نو در قرن هفدهم*، آتلانتا، گرجیا، ۱۹۹۸؛ ای.باغدیانز ام سی کب، *ابریشم شاه در برابر نقره اوراسیا: تجارت اوراسیایی ارمنه جلفا در ایران صفویه و هند (۱۷۵۰-۱۵۳۰)*، آتلانتا، گرجیا، ۲۰۰۰، همچنین، «حومه فرمانروایی، محله ارمنه یا محله مسیحیان؟ محیط شهری جلفای نو در اصفهان پایتخت صفویه (۱۷۲۲-۱۶۰۵)»، *مجله جهان مسلمانان و مدیترانه*، صفحات ۱۰-۱۰۷، ۲۰۰۵، صفحات ۳۶-۴۱۵؛ اس.اسلانیان، *از اقیانوس هند تا مدیترانه: جریان و شبکه تجارت جهانی تاجران ارمنی جلفای نو*، اصفهان، ۱۷۴۷-۱۶۰۶، رساله دکتری. دانشگاه کلمبیا، ۲۰۰۶؛ همچنین «گردش مالی افراد و خرید و فروش: نقش کومندا و کشاورزی خانوادگی در جامعه جلفا»، ژورنال تاریخ اجتماعی اقتصادی شرق ۵۰، ۲۰۰۷، ۷۱-۱۲۴؛ همان، «پایتخت اجتماعی و نقش اعتماد در شبکه‌ها در تجارت جلفا: عملکرد نهادهای غیررسمی و نیمه رسمی»، *مجله تاریخ جهانی* ۱/۳، ۴۰۲-۳۸۳، ۲۰۰۶؛ همان، «نمک در نامه یک تاجر: هنر مکاتبات تاجر، شبکه‌های مراسلاتی و نقش آنها در جامعه و اقتصاد اهالی جلفا»، *مجله تاریخ جهان*، آماده چاپ در ۲۰۰۸؛ و جی.بلینگری؛ *درباب بقایای خاندان اسکریمن در جلفا: ارادت به آخرین صفویه؟*، در جی.ال.زکیان و ای.فرای، *ارمنه در ونیز، خاندان اسکرمات بزرگ منطقه: نقطه اوج یک سنت هزارساله*، ونیز، ۲۰۰۴، صفحات ۱۲۴-۹۳. ش.خواجکیان، «نوع‌شناسی شرکت‌های تجاری که تاجران جلفا نو مالک آن بودند»، *ایران و قفقاز* ۱۹۹۸، صفحات ۱-۴. شکوه‌السادات هاشمی، «علل پیشرفت تجاری ارمنه جلفای نو در عصر صفوی»، *گنجینه اسناد* ۳۹-۴۰، ۲۰۰۱، صفحات ۱۶-۲۷.

سیاست خارجی صفویه

روابط ایران با جهان خارج موضوع بخش‌هایی در ویلیام.فلور و ای.هرزیگ، *ایران و جهان در عصر صفویه*، لندن و نیویورک، ۲۰۰۸ است. درباره سیاست خارجی کشور در حکومت صفویان: علی‌اکبر ولایتی، *تاریخ روابط خارجی ایران در عهدشاه عباس اول صفوی*، تهران، ۱۹۹۵. همچنین، *تاریخ روابط خارجی ایران در عهد شاه اسماعیل صفوی*، تهران، ۱۹۹۶. غلام.علی. وحیدماندرانی، *مجموعه عهدنامه‌های تاریخی ایران*، تهران، ۱۹۷۱؛ اف.رابینسون، «عثمانی‌ها، صفویان، مغول‌ها: دانش مشترک و سیستم‌های ارتباطی»، *مجله پژوهش‌های اسلامی* ۸، ۱۹۷۷، صفحات ۸۴-۱۵۱؛ ای.سودآور، «اوایل عصر صفویان و تعاملات فرهنگی آنها با حکومت‌های اطراف»، در نیکی کدی و رودی متی، *ایران و جهان اطراف*، سیاتل، ۲۰۰۲، صفحات ۱۲۰-۸۹؛ ویلیام.کلیفورد، «یافته‌هایی در باب روند روابط صفویه-مملوک (۱۵۰۲-۱۵۱۶/۹۰۸/۹۲۲)»، از اسلام ۷۰، ۱۹۹۳، صفحات ۷۸-۲۴۵.

عثمانی‌ها و صفویان: در مورد اسناد مربوط به روابط بین صفویان و عثمانی‌ها به بی.اس.کوتوگلو، بی.اس. مناسبات سیاسی ایران-عثمانی (۱۵۷۸-۱۵۹۰)، استانبول، ۱۹۶۲؛ همچنین، مناسبات سیاسی ایران-عثمانی (۱۵۷۸-۱۶۱۲)، استانبول، ۱۹۹۳؛ ام.ای.ریاحی، *سفارت‌نامه‌های ایران: گزارش‌های مسافرت و مأموریت سفیران عثمانی در ایران*، تهران، ۱۹۸۹؛ و م.سارای، *نقش مذهب شیعه در مناسبات سیاسی ترک-ایران*، آنکارا، ۱۹۹۰، پژوهش‌ها در باب این روابط شامل اچ.سهرودی، «پیروزی صفویان در ایران و اثرات آن بر شیعیان آناتولی در قرن شانزدهم»، در اسلام ۴۱، ۱۹۶۵، صفحات ۲۲۳-۹۵؛ م.م.اکتپ، ۱۷۲۴-۱۷۲۰ مناسبات عثمانی-ایران، استانبول، ۱۹۷۰؛ ای.ابرهارد، *جدل عثمانی علیه ایران صفویه در قرن ۱۶ در نسخه‌های خطی عربی*، فرایبورگ-ایم بریسگو، ۱۹۷۰؛ همچنین، «ابعاد قدرت سیاسی نبردهای عثمانی-صفویه در بغداد در قرون ۱۷/۱۶»، *ترکیکا* ۶، ۱۹۷۵، ۲۷-۱۰۳؛ سی.ام.کرتیتر، *امپراطوری عثمانی در طول اصلاحات: اروپا و قفقاز*، نیویورک، ۱۹۷۲؛ ب.کوتوگلو، «روابط

امپراطوری عثمانی و ایران در نیمه دوم قرن شانزدهم» ترکیکا، ۶، ۱۹۷۵، صفحات ۴۵-۱۲۸؛ ای.آلوچ، ریشه‌ها و تحولات برخورد دیپلماتیک عثمان-صفویه، ۱۵۰۰-۱۵۵۵/۹۰۶-۹۶۶، برلین، ۱۹۸۳؛ سی.رومر، «محاصره بغداد توسط عثمانی ۳۵-۳۴/۱۰۳۴-۱۶۲۵». به روایت شاهدان»، در اسلام ۴۶، ۱۹۸۶، صفحات ۳۶-۱۱۹؛ جی.ال.باکیو گرامنت و سی.عادل، عثمانی‌ها، صفویان، گرجستان ۱۵۲۴-۱۵۱۴، استانبول، ۱۹۹۱؛ جی.ل.باکیوگرامنت؛ مطالعاتی درباب ترک-صفویان، «پانزده‌نامه اوزون سلیمان پاشا، آقابزرگ دیاربکر (۱۵۳۴-۱۵۳۳)»، آناتولی مدرن ۱، ۱۹۹۱، صفحات ۲۲۷-۱۳۷؛ همچنین، «سیاست شرقی سلیمان باشکوه (۱۵۳۳-۱۵۲۰)»، در اچ.اینالسیک و سی.کافادار، سلیمان دوم و عصر او، استانبول، ۱۹۹۳، صفحات ۲۸-۲۱۹؛ همچنین، «عثمانی‌ها و صفویان در نیمه اول قرن شانزدهم»، درباب امپراطوری شیعه عثمانی، روم، ۱۹۹۳، صفحات ۷-۷؛ ر.مورفی، «سیاست شرقی سلیمان»، در اچ.اینالسیک و سی.کافادار، سلیمان دوم و زمانه او، استانبول، ۱۹۹۳، صفحات ۴۸-۲۲۹. جی.اوبین، «سیاست شرقی سلیم»، در آر.کرویل و آر.گایسلن، برنامه‌های مسافرتی شرق. بزرگداشت کلودکاهن، بورس سوراوتتی، ۱۹۹۴، صفحات ۲۱۵-۱۹۷؛ آر.کیلیک، سلطان سلیمان قانونی و مناسبات عثمانی-ایران (۱۵۲۰-۱۵۲۶)، قیصری، ۱۹۹۴؛ و رودی متی، «روابط سیاسی عثمانی با ایران در حکومت شاه سلیمان اول (۱۶۹۴-۱۶۶۶/۱۱۰۵-۱۰۷۷)»، در ک.اسلامی، ایران و مطالعات ایرانی: مقالاتی به یاد ایرج افشار، پرینستون، نیوجرسی، ۱۹۸۸، صفحات ۷۷-۱۴۸؛ همان، «حدود مرزی عثمانی-صفویه: عراق عرب به عنوان قلمرو صفویان تلقی شده است»، مجله بین المللی پژوهش‌های ترکی ۹، ۲۰۰۳، صفحات ۷۶-۱۵۷؛ همچنین، «بین اعراب، ترک‌ها، و ایرانی‌ها: شهر بصره، ۱۷۰۰-۱۶۰۰»، مجله خبری پژوهش‌های آفریقایی و خاورمیانه ۶۹/۱، ۲۰۰۶، صفحات ۵۳-۷۸، ویلیام والش، درباب سقوط القاص میرزا و زمینه‌های آن در ۱۵۴۹-۱۵۸۴، طرح ناموفق عثمانی‌ها در سرنگونی ایران صفویه، ورزبرگ، ۲۰۰۰؛ همچنین، «حدود مرزی چیست؟ نقشه کردستان بین عثمانی‌ها و صفویان»، در ای.ام.جرمیس، برخوردهای فرهنگی ترک-ایران در قرون

یازدهم-هفدهم، پیلوس سابا، مجارستان ۲۰۰۲، صفحات ۱۵-۲۰۳؛ ر.مورفی، «از سرگیری نزاع مرزی صفویه-عثمانی، ۱۶۳۸-۱۶۰۳: تأثیرات بی ثباتی بر تکامل روابط قبیله‌ای-حکومتی». بولتن‌های علمی شرق، انتشارات سن فرانسیسکو، تقسیم و ادغام: نیروی نظامی و ادغام، هال، ۲۰۰۳، صفحات ۱۷۰-۱۵۱؛ ر.شوکورو، «اردوکنشی شیخ جنید صفوی علیه طرابوزان (۱۶۰ق. ۱۴۵۶م)»، پژوهش‌های بیزانس و یونان معاصر ۱۷، ۱۹۹۳، صفحات ۴۰-۱۲۷.

گرجستان: روابط با گرجستان و مسائل مرتبط با گرجیان در ایران، پارسا دانگرگی زانیدزی، تاریخ گرجستان، مترجم ر.ک. کیکنازی و ای.وی.اس. پوتوریزه، تفلیس، ۱۹۹۰؛ م.ف. بروست، تاریخ گرجستان از دوران باستان تا قرن نوزدهم، ج. ۲. سنت پترزبورگ، ۱۸۵۴-۵۷؛ دی.م.لانگ، «گرجستان و سقوط سلسله صفوی»، مجله خبری مکتب مطالعات شرقی و آفریقایی ۱۴، ۱۹۵۲، صفحات ۳۹-۵۲۳؛ «مشارکت گرجی‌ها در جنگ ایران-افغانستان ۱۷۲۵-۱۷۱۱ به گزارش مأموران»، بدی کارت لیزا/مجله کارتولجیا، ۴۰، ۱۹۸۲، صفحات ۲۹-۳۱۶؛ م.اسوانیدز، «یک سفیر گرجی تاریخ پیمان صلح ایران-ترک در ۱۶۱۲»، مجله پژوهش‌های گرجی‌ها، ۴، ۱۹۹۸، صفحات ۲۵-۱۰۹؛ جی.جی.برادز و ال.پی. سیمیرنوا، مطالبی درباره تاریخ روابط ایران-گرجستان در اوایل قرن هفدهم، اطلاعات در احیاءالملوک درباره گرجستان، تفلیس، ۱۹۸۸؛ جورج.رتا، «فواید صفویه و تاریخچه‌ای از گرجستان»، سالنامه فسکاری ۳۳، ۱۹۹۴، صفحات ۴۴-۲۷؛ اس.مولیانی، «جایگاه گرجی‌ها در تاریخ و فرهنگ و تمدن ایران»، اصفهان، ۲۰۰۰، صفحات ۲۸۹-۹۹؛ ا.چ.مآده، «درباب پیشینه قومی-اجتماعی چهار خانواده غلام از گرجستان در ایران صفویه»، پژوهش‌های ایرانی ۳۲، ۲۰۰۳، صفحات ۷۸-۲۴۳؛ جورج.رتا، «قفقازی‌ها در خدمت صفویه در قرن هفدهم»، در ر.متیکا و م.اورسینوس، قفقاز بین امپراطوری عثمانی و ایران، ۱۹۱۴-۱۵۵۵، ویسبادن، ۲۰۰۰، صفحات ۱۲۰-۱۰۷؛ ج.برادز و ک.کوتسیا، درباره «روابط داخلی ایران و گرجستان در قرون شانزدهم-هیجدهم»، در ر.متکی و م.اورسینوس، قفقاز بین امپراطوری عثمانی و ایران، ۱۹۱۴-۱۵۵۵، ویسبادن، ۲۰۰۰، صفحات

۱۲۱-۳۲. اچ. مائده، «حمزه میرزا و عوامل قفقازی در دربار صفویه: راهی به سوی اصلاحات شاه عباس اول»، خاورشناسی ۱، ۲۰۰۰، صفحات ۷۱-۱۵۵؛ همچنین «مهاجرت اجباری و سازمان‌دهی مجدد نظم منطقه‌ای در قفقاز به وسیله ایران صفویه». مقدمات و تحولات توصیف شده توسط فضل‌ی خوزانی، در ا. آیدا و ت. اوایانا، نوسازی و تعاملات اوراسیا اسلاو و جهان اطرافش، ساپورو، ۲۰۰۶، صفحات ۷۳-۲۳۷؛ و ی. جباش ویلی، «تحلیل خاندان فنودال در ایران قرن شانزدهم تا هفدهم براساس منابع گرجی»، پژوهش‌های ایرانی ۴۰، ۲۰۰۷، صفحات ۳۷-۵۸. آسیای مرکزی: در مورد منابع عمده دارای اطلاعات درباره روابط با آسیای مرکزی، به محمد یوسف منشی، تذکره مقیم‌خانی، اف صرافان، تهران، ۲۰۰۱. بنگرید پژوهش‌هایی درباره روابط با آسیای مرکزی از قبیل ای. غفاری‌فرد، روابط صفویه و اوزبکان (۱۰۳۱-۹۱۳ هـ.ق)، تهران، ۱۹۹۷؛ ر. دی. ام. سی‌چسنی، «فتح هرات ۸/۱۵۸۷-۶/۹۹۵: منابع برای مطالعه روابط اوزبک-شیبانی-قزلباش/صفویه»، در جی. کلمارد، مطالعاتی در باب صفویان، صفحات ۱۰۸-۶۹؛ همان، «سدارتداد؟ بازنگری پیوندهای میان ایران و آسیای مرکزی در قرن هفدهم»، در سی. ملویل، ایران صفوی، صفحات ۶۸-۲۳۱؛ اودری بورتین، بخارایی‌ها: تاریخ تجاری و دیپلماتیک، دودمانی ۱۷۰۲-۱۵۵۰، لندن، ۱۹۹۷.

شبه قاره هند: در مورد روابط ایران با حوزه اقیانوس هند، به اس. سوبرامانیام، «ایرانیان دوردست: مهاجرت درون‌نخبه‌ای و تشکیلات اوایل حکومت»، مجله پژوهش‌های آسیایی ۵۱، ۱۹۹۲، صفحات ۶۳-۳۴۰؛ ال. اف. توماس «حضور ایران در اقیانوس هند در قرن شانزدهم با توجه به منابع پرتغالی زمان»، مجمع الجزایر ۶۸، ۲۰۰۴، صفحات ۵۹-۱۵۹، و در مورد روابط ایران با سیام به جی. اوپین، بنگرید «ایران در زمان سلطنت نارای (۱۶۵۶-۱۶۸۸)»، دریاچه لوسو-ایندیکوم، ۱۹۸۰، صفحات ۹۵-۱۲۶. ام. ای. مارسینکوسکی، «روابط ایران-سیام: یک اجتماع ایرانی در قلمرو آیوتای تایلند»، پژوهش‌های ایرانی ۳۵، ۲۰۰۲-۳، صفحات ۴۶-۲۳. در مورد روابط میان صفویان و هندی‌ها و مغولان، به اس. ری، همایون در ایران، ۱۹۴۸، تجدید چاپ

کلکته، ۲۰۰۲؛ از اسلام، روابط هند و ایرانی: بررسی روابط دیپلماتیک و سیاسی بین امپراطوری مغول و ایران، تهران، ۱۹۷۰. همچنین، تقویم اسناد روابط هند-ایران (۱۷۵۰-۱۵۰۰)، ۲ ج، تهران و کراچی، ۱۹۸۲؛ ج.ن.سارکار، «توازن قدرت آسیایی در چارچوب رقابت ایران-مغول در قرون شانزدهم و هفدهم»، در اچ.ک.پی.م. جوشی و ام.ای.نعیم، پژوهش‌هایی در روابط خارجی هند، حیدرآباد، ۱۹۷۵، صفحات ۲۲۲-۱۹۴؛ ای.سودآور، «در میان صفویان و مغولان: هنر و صنعت-گران در تحول»، ایران ۳۷، ۱۹۹۹، صفحات ۸۲-۴۹؛ اشتیاق احمدزلی، «مکاتبات نخستین بین شاه طهماسب و اکبر»، در میراث اسلامی در شبه‌قاره جنوب آسیا، احمد، و ای.اچ.صدیقی، جیپور، ۲۰۰۰، صفحات ۴۵-۲۳۰؛ ک.ن.برزگر، روابط ایران-مغول در قرن شانزدهم، دهلی، ۲۰۰۰. «روابط بین صفویان و قطب شاهی‌های دکن» در ن.احمد، روابط سیاسی شاه عباس با شاهان قطب شاهیه، در همان، قندپارسی. هیجده گفتار ادبی و تاریخی، تهران، ۱۹۹۲، صفحات ۲۲۴-۱۹۵؛ همچنین در سی.پی.میشل، «دولت‌های شیعی خواهر؟ ایران صفویه و دکن در قرن شانزدهم»، پژوهش‌های دکن ۲/۲، ۲۰۰۴، صفحات ۷۲-۴۴؛ و در ر.استنفورد.جانسون، «ارتباط حیدرآباد با حسین کرد»، پژوهش‌های دکن ۲/۲، ۲۰۰۴، صفحات ۸۵-۷۳؛ م.هانده، «مهاجرت نخبه‌های ایرانی به هند در قرون شانزدهم-هیجدهم»، در م.سوزوپ، میراث آسیای مرکزی-ایران عصر تیموری قرون ۱۵-۱۸. یادداشت‌های آسیای مرکزی ۴-۳، ۱۹۹۷، صفحات ۴۶-۱۲۹؛ ای.دادور، ایرانی‌ها در جامعه و سیاست‌های مغول ۱۶۵۱-۱۶۰۶، دهلی نو، ۱۹۹۹؛ اس.ای.لیتل، فیلد، کالای پیشکش: ایلچی‌های جهانگیر و شاه عباس، رساله دکتری، دانشگاه مینستا، ۱۹۹۹؛ اچ.جباری، تجارت و بازرگانی بین ایران و هند در دوره صفویه (۱۷۰۷-۱۵۰۵)، دهلی نو، ۲۰۰۳.

صفویان و اروپا

در مورد روابط دیپلماتیک و تجاری با کشورهای اروپایی به ک.بیانی روابط ایران و غرب اروپا در دوره صفوی (پرتغال، اسپانی، انگلیس، هلند و فرانسه)، پاریس، ۱۹۳۷؛ اچ.ر.رومر، «صفویان.

متحدشرقی غرب در ترکنکمپف»، ساکولوم ۴، ۱۹۵۳، صفحات ۲۷-۴۴؛ بی.وان.پالمبینی، اتحادیه غربی ایجاد شده توسط ایرانی‌ها، ۱۶۰۰-۱۴۵۳، ویسبادن، ۱۹۶۸، ن.استینسگارد، تکامل تجارت آسیایی قرن هفدهم: شرکت‌های هند شرقی و افول تجارت کاروانی، شیکاگو، ۱۹۷۴؛ عبدالحسین.نوایی، روابط سیاسی ایران و اروپا در عصر صفوی، تهران، ۱۹۹۳، پژوهشی در ادراکات صفویه از غربی‌ها را میتوان در رودی.متی «میان جدایی و افسون: دیدگاه‌های صفویه از غرب»، پژوهش‌های ایرانی ۳۱، ۱۹۹۸، صفحات ۲۴-۲۱۹. جورج.رتا. «شکار و خانواده سلطنتی صفوی در ایران و غرب اروپا: مشاهدات اولیه» در ام.برناردینی و ن.ال.ترنسلو، نوشته شده به افتخار گیووانی ام.دی ارمی، ناپل، ۲۰۰۵، صفحات ۷۴-۹۴۳.

اسپانیا و پرتغال: یک منبع‌شناسی کامل از فهرست مطالب چاپ شده درباره روابط بین صفویان و شبه جزیره ایبری ویلیام.فلور و ف.حکیم‌زاده، امپراطوری پرتغال-اسپانیا و روابط آن با ایران عصر صفویه، قلمرو پادشاهی هرمز و عمان از ۱۴۱۹ تا ۱۷۲۰، کتاب‌شناسی از نشریه-های چاپ شده، لون، ۲۰۰۷، روابط اسپانیا با ایران عصر صفویه اکنون در ال.جی.فرناندز، امپراطوری اسپانیا و ایران صفویه، تومو، (۱۵۱۲-۱۶۰۵)، ماریلند، ۲۰۰۶، گنجانده شده است. فعالیت‌های پرتغال در خلیج فارس در دی.کوتو و ر.م.لوریرو، بازدید از هرمز. تعاملات پرتغال در منطقه خلیج فارس در آغاز دوره معاصر، ویسبادن، ۲۰۰۸. فرستاده دون جوآن به ایران موضوع بحث ال.گیل، «در پس زمینه سفارت شاه عباس اول و شاهزادگان مسیحی: نقطه متقابل روابط دون خوان در ایران»، پژوهش‌های کلاسیک ۱۷، ۱۹۸۵، صفحات ۳۴۷-۷۷. سفیر اسپانیا دون گارسیا دسیلوا فیگورو، در سی.آلونسو، دی.گارچادی سیلوا فیگورو، سفیر ایران، ۱۶۱۲-۱۶۲۴، باداجوز، ۱۹۹۳، بازگو شده است. در مورد روابط با پرتغال، به ر.ب.اسمیت، نخستین دوره ایلچیان، دریانوردان و سیاحان پرتغال در ایران (۱۵۲۴-۱۵۰۷)، بسسدا، ماریلند، ۱۹۷۰؛ ای.دی.گوه، در رابطه با جنگ‌ها و پیروزی‌های بزرگ پادشاه بزرگ ایران شاه عباس علیه امپراطوری ترکیه و پسرش احمد مراجعه کنید همچنین به همراه سفر ایدل ری د.فیلیپ دوم

پادشاه کاتولیک با عظمت پرتغال برخی مذهبی‌ها به سفارش ارمیتاس د. سنت آگوستین به ایران فرستاده شدند، لیسبون، ۱۶۱۱؛ ترجمه فرانسوی ای. دی منسس با عنوان «در رابطه با جنگ‌ها و پیروزی‌های بزرگ به دست آمده توسط شاه بزرگ ایران شاه عباس با امپراتور ترکیه محمد و پسرش احمد»، پس از آن چند سفر مذهبی به دستور هرمیتاس د. سنت آگوستین به ایران توسط دن فیلیپ دوم پادشاه کاتولیک با عظمت پرتغال فرستاده شدند، روئن، ۱۶۴۶؛ جی. اوبین، سفارت گریگوری پیرر فیدالگوبه دربار شاه سلطان حسین ۱۶۹۷-۱۶۹۶، لیسبون، ۱۹۷۱؛ همچنین «پروپام پرتگالنسن: پیرامون طرح دیپلماتیک ماگزیمیلیان دوم»، مجله ماری لوسوآیندیکوم، ۴، ۱۹۸۰، صفحات ۷۳-۴۵. جی. قائم‌مقامی، «مسائل هرمز در روابط ایران و پرتغال»، بررسی‌های تاریخی ۳، ۱۹۷۳، صفحات ۵۸-۴۳؛ ر. گولبنکیان، *مطالعات تاریخی، روابط بین پرتغال، ایران و شرق میانه*، لیسبون، ۱۹۹۵، جی. تلس اکنها، «سامبرها بر امپراطوری مندی سایه نیفکندند. یک خانواده مبارز واقعی برای قدرت در هرمز (۱۶۲۲-۱۵۶۵)»، حافظه تاریخی خارج کشور (۲۰۰۲)، صفحات ۹۸-۱۷۷.

پاپ و صفویان: درباب روابط با ایتالیا و پاپ به جی برجت، *جمهوری ونیز و ایران*، تورین، ۱۸۶۵، ام. اچ. کاوسی عراقی، *اسناد روابط دولت صفوی با حکومت‌های ایتالیا*، تهران، ۲۰۰۰؛ ای. ام. پیمتس. «ملاقات دو سفیر ایران در قورینال با پاپ پائول پنجم»، کتابخانه متفرقه وابسته به پاپ واتیکان، ۱۲، ۲۰۰۵، صفحات ۴۲۵-۳۵۷؛ همان، «دیپلماسی گریگوری سیزدهم درنامه پاپ پنجم به پادشاه ایران»، کتابخانه متفرقه وابسته به پاپ واتیکان ۱۴، ۲۰۰۷، صفحات ۴۱۰-۳۶۳؛ همان، «دوجانیکولا مشهور و دیپلمات‌های مهاجر صفویه به روم»، پژوهش‌های اوراسیایی، ۵، ۲۰۰۶، صفحات ۹۶-۲۷۱.

لهستان: آثار زیادی درباب روابط صفویه با لهستان باقی مانده است. مراجعه کنید به سی. چوانیس «درباب تاریخ سیاست ژان سوم در شرق نزدیک ۱۶۸۶-۱۶۸۳». سه ماهه تاریخ ۴۰، ۱۹۲۶، صفحات ۶۰-۱۵۰؛ ز. جوزفویز، «درباب تاریخ روابط لهستان-ایران» مجله شرق-

شناسی ۴:۴۴، ۱۹۶۲، صفحات ۳۸-۳۲۹؛ و ام. سوزوپ، «یک تاجر از سوی پادشاه لهستان به ایران، ۱۶۰۱-۱۶۰۲»، شرق میانه و اقیانوس هند ۳، ۱۹۸۶، صفحات ۱۱۰-۸۱.

سوئد: روابط با سوئد به تازگی توجه وسیعی را به خود جلب کرده است. اس. تروپست، «تجارت دریایی ایران با خارج در قرن ۱۷. پس‌زمینه روابط بازرگانی سوئد و سیاست قدرت-های بزرگ»، در ای. لیت، در اچ. پیریمای، حوزه بالتیک استان سوئد از استونی و لیولند در قرن ۱۶-۱۸؛ اوپسالا، ۱۹۹۳، صفحات ۷۸-۱۶۱. همچنین، کنترل‌های تجاری-اشتقاق-مهاری سیاست مسکو سوئد ۱۶۶۱-۱۶۷۱، ویسبادن، ۱۹۹۷، صفحات ۲۰۳-۱۶۷، ۹۱-۳۶۹، ۶۰-۴۵۹ و ۹۰-۴۸۶؛ همان، «جاده بالتیک-ولگا-خزر در سیاست‌های تجاری کارلس یازدهم، اعزام ون لودویگ فابریتوس از سوئد در ۱۷۰۰-۱۶۷۹ به ایران»، پژوهش در تاریخ شرق اروپا ۵۴، ۱۹۹۸، صفحات ۲۰۴-۱۲۷؛ ب. سهرابی، «نخستین سیاحان سوئدی در ایران»، پژوهش‌های ایرانی، ۳۸، ۲۰۰۵، صفحات ۶۰-۶۳۱.

روسیه: منابع عمده زیادی در مورد روابط با روسیه می‌توان در ن. ای. وسلوسکی، اسناد روابط دیپلماتیک و تجاری بین روسیه مسکوی و ایران، اسنادی از روابط تجاری و دیپلماتیک بین روسیه مسکوی و ایران، ۳ ج، آثاری از بخش شرقی انجمن باستان‌شناسی امپراطوری روسیه، سنت‌پترزبورگ، ۱۸۹۰-۹۸، یافت. در مورد پژوهش‌های نوین، علی‌الخصوص به پی. پی. بوشو، تاریخچه مأموریت‌ها و روابط دیپلماتیک بین دولت‌های ایرانی و روسی، ۱۵۱۶-۱۶۱۲، مسکو، ۱۹۷۶؛ همان، تاریخ روابط دیپلماتیک دولت روسیه و ایران در ۱۶۲۱-۱۶۱۳، تاریخچه مأموریت‌ها و روابط دیپلماتیک بین دولت‌های ایرانی و روسی ۱۵۱۶-۱۶۱۲، مسکو، ۱۹۸۷؛ همان، «سفرایلیچی ایرانی محمد حسین خان‌بیگ به مسکو در ۱۶۹۰-۹۲»، پی. پی. بوشو، کشورها و مردم شرق ۱۸، ۱۹۷۶، صفحه ۱۳۵، ای. زواکین، «نزاع بین روسیه و ایران در میانه قرن هفدهم»، جمهوری آذربایجان در آغاز قرن هیجدهم ۴/۸، ۱۹۲۹، صفحات ۲۴-۳۱؛ ن. جی. کوانو، مقالاتی در باب تاریخ روابط تجاری ایران روس از قرن

هفدهم تا نیمه نخست قرن نوزدهم، سارانسک، ۱۹۷۷؛ رودی.متی، «سیاست‌های ضدعثمانی و حقوق ترانزیت: تجارت ابریشم قرن هفدهم بین ایران صفویه و مسکو»، مشخصات روسیه ۳۵، ۱۹۹۴، صفحات ۶۱-۷۳۹؛ همان، «تمایلات ضدعثمانی و منافع قفقاز: روابط دیپلماتیک بین ایران و روسیه، ۱۶۳۹-۱۵۸۷»، در مزای، ایران صفویه و همسایگان آن، صفحات ۲۸-۱۰۱.

براندربورگ پروس: روابط با براندربورگ پروس در م.هانت، به نتیجه نرسیدن روابط براندربورگ-پروس با ایران (۱۷۲۰-۱۶۶۸) هامبورگ، ۱۹۹۷.

هلند: اکثر منابع عمده هلندی دریاب روابط اولیه بین ایران و هلندی‌ها در اچ.دان لوپ، منابع تاریخی کمپانی هندشرقی ۱۶۳۸-۱۶۱۱، لاهه، ۱۹۳۰؛ و ویلیام.ف.پرفسورکولهااس، ژنرال میسیون فرمانده کل و توصیه به مردان متحد کمپانی هندشرقی، ۱۷۲۹-۱۶۱۰، جلد ۸، لاهه، ۱۹۶۰-۸۸. سی.اسپیل من، مجله سفر سفرای کمپانی (مؤسسه شرقی) جوان کونیوس به ایران در ۱۶۵۲-۱۶۵۱، ای.هاتس، آمستردام، ۱۹۰۸، جمع‌آوری شده است. گزارش روزانه یک ایلچی هلندی در دربار شاه عباس دوم می‌باشد. مطالعات جدید شامل م.ای.پی. میلینک رولوفز، «نخستین روابط بین ایران و هلند»، پرسیکا، ۶، ۱۹۷۷، صفحات ۵۰-۱؛ ویلیام.فلور، اولین سفرای ایران و هلند، تهران، ۱۹۷۸. همان، برافتادن صفویان و برآمدن محمود افغان، مترجم ای.سری، تهران، ۱۹۸۶. همان، درگیری سیاسی بین ایران و هلند، ۱۷۱۸-۱۷۱۲، دوره‌م، انگلستان، ۱۹۸۸؛ همان، «تجارت ابریشم ایران و هلند»، در سی.ملویل، ایران صفویه، صفحات ۶۸-۳۲۳؛ ویلیام.فلور و ام.اچ.فغفوری، نخستین نزاع تجاری ایران-هلند: حمله به جزیره قشم، ۱۶۴۵، کاستامسا، کالیفرنیا، ۲۰۰۴؛ و رودی متی، «مذاکره بین فرهنگ‌ها: ون لیبن فرستاده هلند به دربار شاه سلیمان، ۱۶۹۲-۱۶۸۹»، پژوهش‌های اوراسیا ۳/۱، ۲۰۰۴، صفحات ۶۴-۳۵. رودی متی، «یک ضیافت شیرین برای شاه: رقابت انگلیس-هلند در دربار شاه سلطان حسین (حکومت ۱۷۲۲-۱۶۹۴)»، پژوهش‌های اوراسیا، صفحات ۲۱۸-۱۹۵، رقابت انگلیس-هلند را در دربار اواخر صفویه به بحث می‌گذارد.

بریتانیا: در مورد روابط دیپلماتیک و سیاسی با انگلیس، اطلاعات پراکنده‌ای را می‌توان در ای. دلمار و سی. اچ. کوت، آغاز سفرهای دریایی و مسافرت آنتونی جنکینسون و دیگر انگلیسی‌ها به روسیه و ایران، نیویورک، ۱۸۸۶؛ ویلیام.ن. سینس بری، سالنامه روزنامه‌های دولتی، کلنیل سر، هندی‌های شرقی، چین و ژاپن، ۱۶۲۱-۱۶۱۷، لندن، ۱۸۷۰؛ هندی‌های شرقی، چین و ژاپن، ۱۶۲۴-۱۶۲۲، لندن، ۱۸۷۸، ۴؛ هندی‌های شرقی، چین و ایران، ۱۶۲۹-۱۶۲۵، لندن، ۵، ۱۸۸۴، هندی‌های شرقی و ایران، ۱۶۳۴-۱۶۳۰، لندن، ۱۸۹۲؛ ف.سی. دانورس و ویلیام. فاستر، نامه‌های دریافتی کمپانی هند شرقی از نوکرانش در شرق که از مکاتبات اصلی مجموعه‌های اسناد رسمی هند، ج ۳، ۱۶۱۷-۱۶۱۵، لندن، ۱۸۹۶-۱۹۰۱ رونویسی شده است. ویلیام. فاستر، عوامل انگلیس در هند، ۱۶۶۰-۱۶۲۲، ۹، آکسفورد، ۱۹۰۸-۲۱؛ و سی. اچ. فوکت، عوامل انگلیس در هند، ۱۶۱۷-۱۶۷۰، آکسفورد، ۱۹۳۶. در مورد پژوهش‌ها به ر. ویلیام. فریر، «دیپلماسی اروپایی شاه عباس و نخستین ایلچی ایرانی به انگلیس»، ایران ۱۱، ۱۹۷۳، صفحات ۹-۷۵؛ همچنین، روابط ایران-بریتانیا در قرن هفدهم. رساله دکتری دانشگاه کمبریج، ۱۹۷۰؛ همچنین، «ارامنه و کمپانی هند شرقی در ایران در قرن هفدهم و اوایل قرن هیجدهم»، مجله تاریخ اقتصادی، دومین مجموعه، ۲۶، ۱۹۷۳، صفحات ۶۲-۳۸؛ همان، «ضوابط و شرایطی که تحت آن تجارت انگلیس با ایران صفویه دادوستد می‌کرد»، مجله خبری مکتب پژوهش‌های آفریقایی و خاورمیانه، ۴۹، ۱۹۸۶، صفحات ۶۶-۴۸.

فرانسه: روابط با فرانسه توسط ای. کروئل، لوئیس، «زبان فارسی در ماسکاتا»، جهان ایرانی و اسلامی ۴، ۱۹۷۶-۷۷، صفحات ۷۸-۱؛ ویلیام. فلور، «پرونده‌های گم شده ژان بیلن کانسریل و روابط ایران-فرانسه در آغاز قرن هیجدهم»، پژوهش‌های اوراسیا ۲/۱، ۲۰۰۳، صفحات ۹۴-۴۳.

فعالیت‌های تبلیغی

در مورد مبلغان غربی در ایران بنگرید به اس. زالسکی، *مأموریت به ایران در قرن ۱۷ و ۱۸* تحت حمایت لهستان، کراکو، ۱۸۸۲؛ جورج. گویو، «اسقف فرانسیس پیکوئت در اصفهان جولای ۱۶۸۲-می ۱۶۸۴»، بررسی مطالعات تاریخی صورت گرفته ۱۰۲، ۱۹۳۵، صفحات ۵۸-۱۳۷؛ اچ. چک، *تاریخچه کارملیت‌ها در ایران و فرستاده پاپ در قرون هفدهم و هیجدهم*، ۲ جلد، لندن، ۱۹۳۹؛ جی. کرزیسکوسکی، «در میان ورشو و اصفهان. پی. ایگناس-فرنیوس زاپلسکیاس. جی. آرشیوهای تاریخی جوامع عیسی مسیح ۱۸/۳۵، ۱۹۴۹، صفحات ۸۵-۱۱۷؛ همچنین به آثار ذیل از کارلوس آلنسو، شمال لهستان. «دو نامه در مورد روزهای اولیه مأموریت آگوستینیان در ایران»، سالنامه آگوستینیانها، ۲۴، ۱۹۶۱، صفحات ۲۰۱-۱۵۲؛ همان، «پی. جوز درساری، شمال لهستان، مأموریت خانم آگوستینین در ایران»، سالنامه آگوستینین ۲۹، ۱۹۶۶، صفحات ۳۱۵-۲۷۲؛ همان، «اسناد و مدارک جدید بی سابقه در مورد فرستاده‌های آگوستین به هند و ایران (۱۶۰۹-۱۵۷۱)»، سالنامه آگوستینین ۳۳، ۱۹۷۰، صفحات ۹۳-۳۱۰؛ همان، *صومعه آگوستینین در اصفهان در ۱۶۷۱-۱۶۲۱. اسناد بی سابقه*، سالنامه آگوستینین ۳۶، ۱۹۷۳، صفحات ۳۰۸-۲۴۷؛ همان، پی. آنتونیو دگوا، «شمال لهستان و سفیر ایران دنگیزیگ (۱۶۱۲-۱۶۰۹)»، سالنامه تاریخی ۳۸، ۱۹۷۵، صفحات ۹۴-۶۳؛ همان، «مبلغان آگوستینوس به گرجستان (قرن هفدهم)». پژوهش‌های تاریخی آگوستینین‌ها، ولادولید، ۱۹۷۸، همان، پی. سیمن دموریس، «پیشگامی مبلغان آگوستینین‌ها به ایران (۱۵۸۵)»، سالنامه آگوستینین ۶۲، ۱۹۷۹، صفحات ۷۲-۳۴۳؛ «سفیر ایران دنگویزیگو آنتونیو دگوا با توجه به اسناد جدید»، آرشیو آگوستینیانو ۴۴، ۱۹۸۰، صفحات ۱۱۵-۴۹؛ همان، «نامه‌هایی از پی. ملکورازلس آنجلس، شمال لهستان و اسنادی دیگر در مورد فعالیت‌ها در ایران (۱۶۱۹-۱۶۱۰)»، سالنامه آگوستینین ۴۴، ۱۹۸۱، صفحات ۹۸-۲۴۹؛ همان، «اسارت در جزیره و آزادی آنتونیو دگوا، شمال لهستان، اقیانوس منجمد شمالی د. سیرن (۲۱-۱۶۲۰)»، شهر واقعی خدا صومعه دال اسکریال ۳-۲/ ۱۹۴، ۱۹۸۱، صفحات

۹۱-۴۷۵؛ «صومعه آگوستینین در اصفهان در ۱۷۰۲-۱۶۹۰»، آرشیو آگوستینین ۴۷، ۱۹۸۳ صفحات ۸۳-۴۱؛ همان، «مجموعه مستندات جدید درباب آگوستینین در ایران (۱۶۲۲-۱۶۰۸)»، سالنامه آگوستینین ۵۰، ۱۹۸۷، صفحات ۱۱۹-۴۵؛ همان، «سفارت کلمنت هشتم در ایران (۱۶۰۹-۱۶۰۰)»، آرشیوهای تاریخی پنتین فیسیا، ۳۴، ۱۹۹۶، صفحات ۱۲۵-۷؛ آنتونیو دگوا، *شمال لهستان، روابط دیپلماتیک و ملاقات پاپ در ایران (۱۶۲۸)*، والادولید، ۲۰۰۰. ای.هارتمن، «ویلیام سنت آگوستین و دوره او»، سالنامه آگوستینین ۲۰، ۱۹۷۰، صفحات ۲۳۴-۱۸۱، ۵۸۰-۶۳۶؛ جی.متلر، «امید به سرانجام نرسیده در ایران»، در همان، مکتوبات درباره تبلیغات آیین مقدس، ۱/۱، روم، ۱۹۷۱، صفحات ۷۰۶-۶۸۰؛ ای.ازر، «سبائین نب و نخجوان (۱۶۹۰-۱۶۸۲)»، تحقیقات جدید در زندگی او»، آرشیو مطبوعات، ۴۳، ۱۹۷۳، صفحات ۸۶-۲۱۵؛ ف.ریچارد، «آگوستینین دین برگشته پرتغالی مدافع اسلام شیعی در آغاز قرن هیجدهم»، خاورمیانه و اقیانوس هند، ۱، ۱۹۸۴، صفحات ۸۵-۷۳؛ همان، «نقش مبلغان مذهبی در دانش ایران و اروپا در ایران»، در سی.کلمارد، *دریاب صفویان*، صفحات ۶۶-۲۵۱؛ ال.گیل، «مأموریت لوسواسپاکلاس به ایران و مسیحیت آرامنه (۱۶۱۴-۱۶۰۰)»، مجله سفاراد ۴۶، ۱۹۸۶، صفحات ۱۸-۲۰۷. ز.پوکو، «فعالیت یسوعی‌های هلند در ایران و کشورهای اطراف در قرون هفدهم و هیجدهم»، درسی. ملویل، *روند سومین کنفرانس اروپایی پژوهش‌های ایرانی*، قسمت ۲، ویسبادن، ۱۹۹۹، صفحات ۱۵-۳۰۹. ر.گلبنکیان، «تسامح مذهبی بین آرامنه و پرتغال در ایران قرن ۱۷»، دومین مجموعه ۳، ۱۹۹۸، صفحات ۵۲-۳۰۵؛ م.ستوده و ای افشار، «اسناد پدرین کارملی. بازمانده از عصر شاه عباس صفوی»، تهران، ۲۰۰۴/۱۳۸۳؛ ف.ریچارد، پیر ایم چزاد، «بحث بر سر نسخه‌های خطی فارسی»، نامه بهارستان ۶۷ (بهار، زمستان ۲۰۰۶، ۲۰۰۵)، ۱۸۷.

اقتصاد و تجارت

در مورد جنبه‌های اقتصاد صفویه بنگرید به م.خ. گیدارو، آثار هنری در شهرهای آذربایجان در قرن هفدهم، باکو، ۱۹۶۷؛ ام. کیوانی، زندگی صنعتگران و اصناف در اواخر دوره صفویه: مشارکت‌ها در تاریخ اجتماعی اقتصادی ایران، برلین، ۱۹۸۲؛ ک.ک. کوتسیا، ساختار اجتماعی اقتصادی و نزاع اجتماعی در شهرهای ایران صفویه، تفلیس، ۱۹۹۰؛ رودی. متی، سیاست‌ها و تجارت در ایران اواخر صفویه: بحران‌های تجاری و واکنش حکومت در زمان شاه سلیمان (۱۶۹۴-۱۶۶۶)، "رساله دکتری. دانشگاه کالیفرنیا در لس آنجلس، ۱۹۹۱؛ ویلم، فلور، اقتصاد ایران صفویه، ویسبادن، ۲۰۰۰؛ اچ. امیری، «تشکیلات مالیه حکومت صفوی»، ایران‌شناخت ۱۸، ۲۰۰۰، صفحات ۱۴۶-۷۳. در مورد «تشکیلات تجاری آرامنه جلفا»، در جی. کلمارد، مطالعاتی در باب صفویان، صفحات ۲۸۷-۳۰۴؛ و ای. باغدیانترام سیکب، «ابریشم و نقره: تجارت و تشکیلات جلفای نو در پایان قرن هفدهم»، نقد و بررسی پژوهش‌های ارمنی ۲۵، ۹۵-۱۹۹۴، صفحات ۳۸۹-۴۱۶. در مورد منسوجات، به بخش‌هایی در سی. بایرها، بافته شده از روح، کشیده شده از قلب، واشینگتن، ناحیه کلمبیا، ۱۹۸۷؛ رودی. متی، «تجارت کمپانی هند شرقی در ابریشم کرمان، ۱۶۵۸-۱۷۳۰»، در کلمارد، در باب صفویان، صفحات ۸۳-۳۴۳؛ دبلیو. فلور، صنعت منسوجات ایرانی در منظر تاریخی ۱۹۲۵-۱۵۰۰، پاریس، ۱۹۹۹. مالیات عصر صفویه در دبلیو. فلور، تاریخ مالی ایران در دوران قاجار و صفویه، ۱۹۲۵-۱۵۰۰، نیویورک، ۱۹۹۸. تاجران و تجارت: درای. هرزیگ «حجم صادرات ابریشم خام ایران در دوره صفویه»، پژوهش‌های ایرانی ۲۵، ۱۹۹۲، صفحات ۸۰-۶۱؛ ر. کلین، تجارت در بندرعباس شهر بندری صفویه و ناحیه خلیج فارس (حدود ۱۶۸۰-۱۶۰۰). پژوهشی در جنبه‌های برگزیده رساله دکتری دانشگاه لندن، ۹۴-۱۹۹۳؛ همان، «تجارت کاروانی در ایران صفویه (نیمه نخست قرن هفدهم)»، در جی. کلمارد، در باب صفویان، صفحات ۴۲-۳۱۹؛ اس. دلی، تاجران هندی و تجارت اوراسیا، ۱۷۵۰-۱۶۰۰، کمبریج انگلستان، ۱۹۹۴؛ ر. متی، سیاست‌های تجاری در ایران صفویه: ابریشم در عوض نقره، ۱۷۳۰-۱۶۰۰،

کمبریج انگلیس، ۱۹۹۹؛ همان، «تجار در ایران صفویه: مشارکت‌ها و ادراکات»، مجله اوایل تاریخ معاصر ۴، ۲۰۰۰، صفحات ۶۸-۲۳۳؛ اچ. جباری، تجارت و بازرگانی بین ایران و هند در طول دوره صفویه، دهلی، ۲۰۰۳. در مورد تجارت و مصرف قهوه به: رودی متی «قهوه در ایران عصر صفویه: تجارت و مصرف»، مجله تاریخ اقتصادی و اجتماعی شرق، ۳۷، ۱۹۹۴، صفحات ۱۲-۳۲. ضرابخانه، مسکوکات و مسائل پولی در: اچ. ال. رایینو دی برگمال، سکه‌ها، مدال‌ها و مهرهای شاهان ایران، ۱۹۴۱-۱۵۰۰، هرتفورد انگلیس، ۱۹۴۵؛ همان، آلبوم سکه‌ها، مدال‌ها و مهرهای شاهان ایران، ۱۹۴۱-۱۵۰۰، آکسفورد، ۱۹۵۱؛ م. ای. دبیرینین، «میراث استیکوتورنیه در سلسله صفویه»، اپی گرافیکا و وستاکا ۸، ۱۹۵۲، صفحات ۷۶-۶۳؛ ای. ام. رزهیلی، «تاریخ سکه در دولت صفوی»، بایگانی موزه آذربایجان ۴، ۱۹۶۱، صفحات ۶۷-۴۴؛ ت. اس. کوتلیا، گرجستان در ایران صفوی سکه‌شناسی دوشنبه، گرجستان و ایران صفویه، براساس داده‌های سکه‌شناسی تفلیس، ۱۹۷۹؛ اس. آلبوم، بررسی سکه‌های اسلامی، دومین ویرایش، سانتارسا، کالیفرنیا، ۱۹۹۸؛ ویلیام. فلور و پی. کلوسن، فهرست سکه‌های اسلامی، دومین ویرایش، سانتارسا، کالیفرنیا، ۱۹۹۸؛ دبلیو. فلور و پی. کلاوسون، «جستجوی ایران صفویه برای نقره و طلا»، روزنامه بین‌المللی پژوهش‌های شرق میانه ۳۲، ۲۰۰۰، صفحات ۶۸-۳۴؛ ر. متی، «در میان ونیز و سورات: تجارت طلا در ایران صفویه»، پژوهش‌های آسیایی معاصر ۳۴، ۲۰۰۰، صفحات ۵۵-۲۲۳؛ همان، «تحکیم ضرابخانه و بی‌کیفیت شدن مسکوکات اواخر دوره صفویه: ضرابخانه هویزه»، مجله تاریخ اقتصادی و اجتماعی شرق، ۲۰۰۱، صفحات ۳۹-۵۰۵؛ همان، «ضرابخانه هویزه صفویه: شواهد و مدارک سکه‌شناسی»، در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در اوایل دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۹۱-۲۶۵.

تکنولوژی در دوره صفویه در: پی. محبی، فنون و منابع در ایران قرن هفتم تا نوزدهم، پاریس و تهران، ۱۹۹۶، درباره پزشکی به: سی. الگود، جراحی صفویه، آکسفورد، ۱۹۶۶؛ بنگرید؛ پاریس و تهران، ۱۹۹۶؛ همان، روال طبی صفویه، لندن، ۱۹۷۰؛ ای. نیومن، «باقر مجلسی و طب

اسلامی: نظریه پزشکی صفویه و رویه بازپرسی دوباره»، در همان، جامعه و فرهنگ در اوایل دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۹۶-۳۷۱؛ و دبلیو.فلور، «واردات منسوجات هندی به ایران صفویه»، پژوهش‌های اوراسیا ۵، ۲۰۰۶، صفحات ۴۲-۱۰۷؛ ام.سابتلی، «مطرح کردن یک مورد برای کشاورزی: ارشاد الزراعة و نقش آن در اقتصاد سیاسی ایران آغاز دوره صفویه»، در اقدامات دومین همایش پژوهش‌های ایرانی، روم، ۱۹۹۵، صفحات ۷۰۰-۶۸۵.

تاریخ نظامی

مسائل نظامی در جی.قزاملو، *تاریخ نظامی ایران*، ج ۲، تهران، ۱۹۳۶؛ ال.لکه‌پارت، «ارتش ایرانی در دوره صفویه»، از اسلام ۲۴، ۱۹۵۹، صفحات ۹۸-۸۹؛ راجر.سیوری، «افسانه شرلی»، ایران ۵، ۱۹۶۷، صفحات ۸۲-۷۳؛ م.هندا، *شاه و قزلباش‌ها. سیستم نظامی صفویه*، برلین، ۱۹۸۷؛ همان، «تکامل گارد سلطنتی صفویه»، شرق میانه و اقیانوس هند ۱، ۱۹۸۴، صفحات ۶۴-۴۱، ترجمه انگلیسی در پژوهش‌های ایرانی ۱۹۸۹، صفحات ۸۶-۵۷؛ رودی متی، «شهرهای بی‌حصار و چادرنشینان خستگی‌ناپذیر: تسلیحات و توپخانه در ایران صفویه»، در ملویل، ایران صفویه، صفحات ۴۱۶-۳۸۹ و در ویلیام فلور، «نهادهای حکومت صفویه»، کاستامسا، ۲۰۰۱، صفحات ۲۸۰-۱۲۴؛ م.گرنک، «دربار ایرانی بین کاخ و خیمه: از تیمور تا عباس اول»، در ال. گلمبک و م.سابتلی، «هنر و فرهنگ تیموریان: ایران و آسیای مرکزی در قرن پانزدهم»، مقرنس، الحاقیه ۶، ۱۹۹۲، صفحات ۲۲-۱۸؛ م.ت.امامی، «صلح آماسیه از دیدگاه مورخین ترک»، مطالعات تاریخی، ضمیمه مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی ۷-۸، ۲۰۰۵، صفحات ۳۲-۱۹.

زبان و ادبیات

محمدطاهر نصرآبادی، *تذکره نصرآبادی*، م.ناجی نصرآبادی، ج ۲، تهران، ۱۹۹۹. ویلیام هینس، *سبک هندی در ادبیات فارسی*، ویسبادن، ۱۹۷۳. ای.ر.زکواتی قواگوزا، *گزیده اعصار سبک*

هندی، تهران، ۱۹۹۳. جی.پری، «ایران در دوره صفویه: طرحی برای نافرجامی زبان»، در سی.ملویل، ایران صفویه، صفحات ۸۴-۲۶۹؛ پائول.لسنسکی، و لکامینگ فغانی، کاستامسا، کالیفرنیا ۱۹۹۸؛ همان، «کاخ ستایش و خریزه‌های زمان: الگوهای توصیفی در باغ عدن عبدی بیک شیرازی»، پژوهش‌های اوراسیا ۲/۱، ۲۰۰۳، صفحات ۳۰-۱؛ همان، «برابر طاق بهشت: طراحی، مراسم، و شعر پل اساناباد»، در نویسندگان و حاکمان: دورنمایی از روابط آنها از دوران عباسی تا صفوی، بی.گروندلر و ال.مارلو، ویسبادن، ۲۰۰۴، صفحات ۲۱۶-۱۹۵؛ جی.کالمارد، «ادبیات رایج عصر صفویان»، در ای.نیومن، جامعه و فرهنگ اوایل دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۵۰-۳۴۱؛ اس.دالی، «یک شاعر صفوی در قلب تاریکی: اشعار هندی اشرف مازندرانی»، در م.مزاوی، ایران صفویه و همسایه‌های او، صفحات ۸۰-۶۳؛ و ای.اشراقی، «منطقه اطراف کاخ دولت در استان قزوین در عصر صفوی در اشعار عبدی‌بیگ نویدی»، پژوهش‌های اوراسیا ۵، ۲۰۰۶، صفحات ۹۲-۷۹؛ تی.جنجیت، «ترکان در کاخ اصفهان صفویه»، ترکیکا ۲۱-۲۳، ۱۹۹۱، صفحات ۱۸-۳۱۱.

کتب هنری

یک منبع اصلی عمده درباره هنر عصر صفویان رساله قاضی احمد، و ی.مینورسکی تحت عنوان *خطاطان و نقاشان*، واشینگتن، ناحیه کلمبیا، ۱۹۵۹ می‌باشد. نسخه‌ها یا عمده نسخ خطی مصور از قبیل *شاهنامه طهماسب* (قبلاً به *شاهنامه شاه طهماسب صفوی* معروف بود)، از استوارت ولش و مارتین دیکسون در *شاهنامه شاه طهماسب صفوی*، کمبریج، ۱۹۸۱؛ و *تقلید صفویه از هفت اورنگ* که توسط ماریان سیمپسون در هفت اورنگ سلطان ابراهیم میرزا چاپ شده است: یک نسخه خطی *همایونی از ایران قرن شانزدهم*، نیویون، کانکتیکوت، ۱۹۹۷. در مورد پژوهش‌های پیرامون جنبه‌های مختلف هنر صفویه به: ای.اس. ملکیان شیروانی، *ترانه جهان، هنر ایران عصر صفویان ۱۷۳۶-۱۵۰۱*، پاریس، ۲۰۰۷، مراجعه کنید. ای.والش، *هنرمندان برای شاه*:

تابلوهای نقاشی اواخر قرن شانزدهم در مرکز امپراطوری ایران، نیوهیون، کانکتیکوت، ۱۹۷۶؛ همچنین، تصاویر ایرانی: پنج نسخه خطی شاهی صفوی قرن شانزدهم، نیویورک، ۱۹۷۶؛ همچنین شگفتی‌های عصر: شاهکارهای نقاشی صدر صفویه، ۱۵۷۶-۱۵۰۱، کمبریج، ماساچوست، ۱۹۷۹؛ و همچنین، «عشق دنیوی و غیر دنیوی در نقاشی صفویه»، در ر. هیلنبرند، نقاشی ایرانی از مغول‌ها تا قاجارها، صفحات ۱۷-۳۰۱. همچنین به م. فرهاد، تصویر منحصر بفرد پسر بچه دوره صفویه، ۱۶۶۶-۱۶۲۹، رساله دکتری، دانشگاه هاروارد، ۱۹۸۷؛ همچنین، «هنر مصور: آیین دوره دوران او»، در اس. آر. کنبای، استادان ایرانی: پنج قرن نقاشی، بمبئی، ۱۹۹۰، صفحات ۲۸-۱۱۳؛ سی. عادل، «کالبدشکافی غیابی. معرفی آلبوم بهرام میرزا توسط پیردوست محمد در ۱۵۴۴-۹۵/۹۵۱»؛ پژوهش‌های ایرانیکا ۱۹، ۱۹۹۰، صفحات ۵۶-۲۱۹؛ بی. ویلیام. رابینسون، «محمدی و سبک خراسان»، ایران ۳۰، ۱۹۹۲، صفحات ۲۹-۱۷؛ ای. تی. آدامو، «درباره سهم نقاشی‌ها و طراحی‌ها در زمان شاه عباس اول: مهرها و کتیبه‌های تخصصی»، در آر. هیلنبرند، نقاشی‌های ایرانی از مغول‌ها تا قاجارها، لندن، ۲۰۰۰، صفحات ۳۸-۱۹، همچنین، «تصاویر ایرانی سفرای روسی»، در اس. کنبای، هنر و معماری صفویه، صفحات ۵۳-۴۹؛ اس. آر. کنبای، «فرنگی‌ساز: تأثیر اروپا بر نقاشی صفویه»، سالنامه هالی، ۱۹۹۶، صفحات ۵۹-۴۶؛ همچنین، اصلاح طلب متمدن: طرح‌ها و نقاشی‌های رضا عباسی از اصفهان، لندن، ۱۹۹۶؛ همچنین، عصر طلایی هنر ایرانی، ۱۷۲۲-۱۵۰۱، لندن، ۱۹۹۹؛ همچنین، «قلم یا قلم مو؟ تحقیقی در تکنیک‌های طراحی‌های اواخر دوره صفویه»، در آر. هیلنبرند، نقاشی ایرانی از زمان مغول‌ها تا قاجارها، صفحات ۸۲-۵۷؛ همان، هنر و معماری صفویه، لندن، ۲۰۰۲؛ ای. سودآور، هنر کاخ‌های ایرانی، نیویورک، ۱۹۹۲؛ ای. بهاری. بهزاد، استاد نقاشی ایرانی، لندن و نیویورک، ۱۹۹۶؛ دی. جی. راکسبرگ، «کمال‌الدین بهزاد و ابتکار در نقاشی ایرانی»، مقرنس ۱۷، ۲۰۰۰، صفحات ۴۶-۱۱۹؛ همان، سرآغاز تصویر: نوشته‌های تاریخ هنر در ایران قرن شانزدهم، لیدن، ۲۰۰۱؛ ای. سودآور، «عصر محمدی»، مقرنس ۱۸، ۲۰۰۰، صفحات ۷۲-۵۳؛ ب. د. وود، شاهنامه اسماعیل:

هنر و یادبود فرهنگی در ایران قرن شانزدهم، رساله دکتری دانشگاه هاروارد، ۲۰۰۲؛ بخشهای مرتبط در جی. تامپسون و اس. سی. کنبای، *شکار برای تفریح: هنرهای درباری ایران صفویه*، نیویورک و میلان، ۲۰۰۳؛ ای. تی. آداما، «محمد قاسم و مکتب نقاشی اصفهان»، در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در آغاز دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۲۱۲-۱۹۳؛ و روای. شامی، «تصویر شیر در نقاشی‌های معراج صفوی»، در ای. دانشوری، بررسی هنر ایرانی: از دوران ماقبل تاریخ تا زمان حاضر، ۱۸ ج، کاستاماسا، ۲۰۰۵، صفحات ۴۲۶-۲۶۵؛ درباره نسخه خطی به ام. اس. سیمپسون، «تهیه نسخ خطی و کتاب‌های کتاب‌خانه در زمان صفویان»، پژوهش‌هایی در تاریخ هنر ۳۸، ۱۹۹۳، صفحات ۲۱-۱۰۴؛ و ال. اولوک، «معامله با دربار: تولید نسخه خطی در شیراز در اواخر قرن شانزدهم»، مقرنس، ۱۸، ۲۰۰۰، صفحات ۹۶-۷۳؛ و د. جی. راکسبرگ، *آلبوم ایرانی ۱۶۰۰-۱۴۰۰ از پراکندگی تا جمع‌آوری*، نیویورک و لندن، ۲۰۰۵. درباره سفال‌ها مراجعه کنید به: آی. لوسچی اشمیسن، *فرشته‌ای در قزوین، تصاویر کاشی اوایل صفوی*، مجله آتش. سبک جدید ۹، ۱۹۷۶، صفحات ۳۱۱-۲۹۹؛ ال. گلبرگ، و ر. ب. ماسون و پی. پراکتور، «سفالگران صفویه علائم و مسأله منشأ»، ایران ۳۹، ۲۰۰۱، صفحات ۳۶-۲۰۷؛ و ای. کرو، *ایران و چین: سفال‌های سفید و آبی صفویه در موزه آلبرت و ویکتوریا ۱۷۳-۱۵۰۱*، ژنو، ۲۰۰۲. درباره کار فلز به: ای. اس. ملکیان شیروانی، «کشکول صفویه، یک کشتی شراب به تقلید از عرفان»، در جی. کالمارد، *مطالعاتی در باب صفویان*، صفحات ۹۴-۱۶۵؛ جی. ویلیام. آلن، «نمای در نقره‌ای دوره صفویه»، ایران ۳۳، ۱۹۹۵، صفحات ۳۸-۱۲۳. م. شر و سیمپسون، «انجیل مورگان و مبادله هدایای مذهبی بین ایران و اروپا در حکومت شاه عباس اول»، در کالوم هوریانی، بین تصویر و جهان: نسخ خطی از فهرست راهنمای هنر مسیحیت مورد پژوهش قرار گرفته‌اند، پرینستون، ۲۰۰۵، صفحات ۵۰-۱۴۱؛ روابط هنری و دیپلماتیک را در بر می‌گیرد؛ همان، «شاه عباس و تصویر کتاب مقدس او»، در ویلیام. نوئل و دی. ویس، کتاب شاهان: هنر، جنگ و تصویر انجیل قرون میانه کتابخانه مورگان، لندن و بالتیمور، ۲۰۰۲، صفحات ۴۳-۱۲۰؛ دی. ویس و دیگران،

کتاب مقدس صلیبیون / کتاب مقدس مورگان، صلیبی / کتاب مقدس جنگ‌های صلیبی، لوسرن، ۱۹۹۹.

معماری

درباره معماری مراجعه کنید به ویلیام کلیس، «عمارت کلاه فرنگی صفویان در قزوین»، مجله آتش ۹، ۱۹۷۶، صفحات ۳۱۱-۲۹۹؛ همچنین، «کاخ‌های صفویه»، مجله هنرهای شرقی ۲۳، ۱۹۹۳، صفحات ۸۰-۲۶۹؛ رام سی چسنی، «چهار منبع درباره بناهای اصفهان در زمان شاه عباس»، مقرنس ۵، ۱۹۸۸، صفحات ۳۴-۱۰۳؛ ب.اکان، «از چادرها تا عمارت‌ها: نقل مکان ملوکانه و طرح کاخ ایرانی»، هنرهای شرقی ۲۳، ۱۹۹۳، صفحات ۶۸-۲۴۹؛ جی.نسیپگلو، «طرح غزال در کاخ‌های عثمانی، صفویه و مغول»، مجله هنرهای شرقی ۲۳، ۱۹۹۳، صفحات ۴۲-۳۰۳؛ اس.بابایی، «شاه عباس دوم، فتح قندهار، چهل ستون و تابلوهای دیواری آن»، مقرنس ۱۱، ۱۹۹۴، صفحات ۴۲-۱۲۵؛ «ساختمان‌سازی در گذشته: شکل‌گیری معماری صفویه، ۱۵۰۱-۱۷۶»، در جی.تامپسون و اس.کان بای، شکار برای تفریح، صفحات ۴۸-۲۷؛ م.هاندا، «ویژگی شهری شدن اصفهان در اواخر دوره صفویه»، در سی.ملویل، ایران عصر صفویه، صفحات ۸۸-۳۶۹؛ همچنین، «میدان اتابگ: بازتاب طرح‌های شهرسازی شاه عباس»، اسناد بایگانی‌های آسیای مرکزی، آکراهاندا، کیوتو، ۱۹۹۰، صفحات ۹۹-۸۷؛ اس.پی.پلک، نصف جهان: معماری اجتماعی اصفهان صفویه، ۱۷۲۲-۱۵۹۰، کاستامسا، کالیفرنیا. ۱۹۹۹؛ ویلیام فلور، «تالار طویله یا سالن اصطبل‌ها، یک کاخ فراموش شده صفویه»، مقرنس ۱۹، ۲۰۰۲، صفحات ۶۳-۱۴۹. برای پژوهش‌های پیرامون زیارتگاه اردبیل مراجعه کنید به: ای.اچ.مورتن، «زیارتگاه اردبیل در حکومت شاه طهماسب»، ایران ۱۲، ۱۹۷۴، صفحات ۶۴-۳۱؛ ۱۳، ۱۹۷۵، صفحات ۵۸-۳۹؛ ک.رضوی، «ساروج آن با شیرینی زندگی مخلوط شده است: معماری و تشریفات در زیارتگاه صفی‌الدین اسحاق اردبیلی در حکومت شاه طهماسب اول»، جهان اسلام، ۹۰، ۲۰۰۰، صفحات

۲۳۲-۵۱؛ همچنین، دگرگونی در معماری اوایل صفویه: زیارتگاه شیخ صفی‌الدین اسحاق اردبیلی در ایران (۱۶۲۹-۱۵۰۱)، رساله دکتری دانشگاه مؤسسه تکنولوژی ماساچوست، ۲۰۰۰؛ ر.هیلن براند، «مقبره شاه اسماعیل اول، اردبیل»، در اس.کنبای، هنر و معماری عصر صفویه، صفحات ۳-۸؛ همچنین، «تابوت شاه اسماعیل در اردبیل»، در ای. نیومن، جامعه و فرهنگ در آغاز دوره معاصر شرق میانه، صفحات ۸۵-۱۶۵. در مورد باغ‌ها، مراجعه کنید به ام.عالمی، «باغ-های سلطنتی دوره صفویه: انواع و مدل‌ها»، در ای.پتروشلی، باغ‌ها در زمان امپراطوری‌های بزرگ اسلامی، لیدن، ۱۹۹۷؛ همچنین، «باغ‌های سلطنتی صفویه و رابطه‌های شهری آنها»، در ای.دانشوری، بررسی هنر ایرانی: از دوران ماقبل تاریخ تا عصر حاضر، ج ۱۸، کاستامسا، ۲۰۰۵، صفحات ۱-۲۳؛ و امی‌لندو، فرنگی‌سازی در اصفهان: نقاش دربار محمد زمان، ارامنه جلفا نو و شاه سلیمان (۱۶۶۶-۱۶۹۴)، رساله دکتری دانشگاه آکسفورد، ۲۰۰۷. اس.بابایی، کاخ-های صفویه در اصفهان: تداوم و تغییر (۱۶۶۶-۱۵۹۰)، رساله دکتری انجمن هنرهای زیبا، دانشگاه نیویورک، ۱۹۹۳؛ همچنین، «ساختمان‌سازی شاه: نقش میرزا محمدتقی (ساروتقی) در حمایت ملوکانه صفوی از معماری»، در اس.کنبای، هنر و معماری صفویه، لندن، ۲۰۰۲، صفحات ۲۰-۲۶؛ اچ.والشر، «بین فردوس و پایتخت سیاسی: رمز و رازهای اصفهان صفویه»، در جی.آلبرت و دیگران، دگرگونی‌های محیط‌های طبیعی شرق میانه، نیویون، ۱۹۹۸، صفحات ۳۳۰-۴۸؛ ر.مقتدر، «نقش میدان در عصر صفوی»، ایران نامه ۱۹، ۲۰۰۱، صفحات ۹۳-۲۷۹.